KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXVIII. évf. November—December. 6-ik füzet.

Tudomány és katholicismus.

Ész és sziv, tudás és hit között összhangot teremteni, a vallás avult formáit a helyes irányban haladó tudomány vivmányai szerint átalakitani s azoknak megfelelő tartalmat adni: ez a valódi értelemben vett protestantismus alapelve. E szerint a vallás nem hatalmas falakkal körülölelt várhoz hasonló, melyben a mesterkélt fény és kihasznált levegő mellett olyan szintelen az élet; hanem inkább nyilt mezőhez, melynek tiszta levegőjében a mosolygó nap behatása folytán az élet legszebb alakjai szabadon fejlődhetnek. Az alapelvből kifolyólag régi vágya és törekvése az igazi protestantismusnak, hogy a vallás mezőit a tudomány által megvilágositsa, s viszont a tudomány téreit a vallás által fölmelegitse. Vannak úgy az egyik, mint a másik oldalon túlzók. Vannak úgy a vallásnak, mint a tudománynak fanatikusai. Azonban mégis általánosságban elmondhatjuk, hogy a protestantismus kebelén az ész és sziv már ma a legteljesebb összhangot megtalálhatja; vallás és tudomány nem ellenfelek, hanem a legszebb barátságban élő fegyvertársak. Többé nem egymás ellen, hanem egymás mellett küzdenek. Nem hogy kizárnák egyik a másikat, sőt közös haladásukat kölcsönösen biztositják.

Nem így van a katholicismus kebelén. Itt elvileg nem fogadják el a vallás fejlődését. Az egyház dogmái „minden időre“, „tökéletesen“ és „kizárólagosan“ kifejezik a keresztényi szellemet. Az egyház nem *tanul*, csak *tanit*. Annak nincs szüksége semmi kivülről jövő világosságra, sőt maga az élet minden útját megvilágositja. Isten-országa és egyház egyet jelentenek. Megvalósult Krisztus legszebb eszménye. Az egyház nem *keresi*, hanem *birja* a tökéletes igazságot. Az embernek nem lehet más hivatása, mint hogy az egyház csalhatatlan tekintélye előtt föltétlenül meghajoljon.

Ez a szükkörü fölfogás reá veti árnyékát a kath. egyház egész életére. A Tertullián-féle „credo quia absurdum" elvtől elkezdve a világi tudomány kicsinylésének és üldözésének ezerféle nemén át — egész a Galilei esetéig, mindenütt azt igyekezett bebizonyitani, hogy a világosságtól irtózik s annak bármely eszközzel ellentállani készen van. Sőt az újabb időben XVI. Gergely pápa 1832-ben kiadott főpásztori levelében is nyiltan kimondotta: „Miután az egyház a szentlélektől van megvilágositva, valóban képtelenség erre valami ujitást vagy ujjászületést ráerőszakolni, mintha valami hiánynak vagy homályosságnak lehetne kitéve".[1] Utána IX. Pius az 1864-ben kiadott s hirhedté vált „Syllabus"-ában olyan elveket hangoztat, a melyek ha valóban birnának azzal a kötelező erővel, a milyent a kiadáskor hozzáfüztek, nemcsak a pápaságot, de az egyházat s az egyház valódi hiveit örökre elzárnák a műveltség áldásaitól, a tudomány világosságától és a haladással járó minden gyönyörüségtől, sőt a legteljesebb ellentétbe helyeznék a modern kor fejlődő culturájával. Igy hogy többet ne emlitsünk ama kifakadások közül, melyekben el van itélve az ész, a bölcsészet és a tudomány, a legutolsó pontra hivatkozunk, melyben az új kornak ama legnagyobb „tévedése" (?) foglaltatik, hogy „a római pápa kibékülhet, összeférhet, tartozik kibékülni s összeférni a haladással, a szabadelvüséggel s az új polgárosodással".[2] A legfelsőbb helyről hangoztatott ilyen elvek mellett nem csodálkozhatunk, ha a modern kor áradozó világossága a kivánt mértékben nem terjedhet az egyház belsejében. Nem csodálkozhatunk, hogy a tudománynak s különösen a bölcsészetnek legkiválóbb képviselői a protestans egyházakból kerültek ki.

Nem azt akarjuk ezzel mondani, hogy a kath. egyház egyáltalában megvetette s teljesen kizárta kebeléből a tudományt. Ellenkezőleg arra sokszor nagy gondot forditott. Valahányszor tapasztalta, hogy a tudományok fejlődése valami tekintetben vészthozó lehet az egyházra, azonnal reáforditotta figyelmét. Igy a középkorban a scholasticus iskola nagy buzgósággal művelte a tudományok minden ágát, de csak azért,

[1] Hase K. »Protestans Polemika" kézi könyve, ford. Hegedüs János. II. k. Bpest, 1875. 433. l.

[2] Syllabus 80. §. Romanus Pontifex potest ac debet cum progressu, cum liberalismo et cum recenti civilitate sese reconciliare et componere.

hogy a tudományos igazságokat annál könnyebben betemethesse a dogmák mélységes sirjába, vagy hogy azokat annál nagyobb erővel használhassa fel a hitformák támogatására. A tudományt nem *czélnak*, hanem *eszköznek* tekintette. Ez mutatja a protestantismus és katholicismus közti különbséget. A mig amaz belső szükségességből ápolja a tudományt, addig ez külső politikából. A protestantismus a tudomány örök igazságaival világositja meg hittartalmát, a katholicismus pedig a dogmák szolgálatába állitja azokat. Prot. felfogás szerint a tudomány az igazság fegyvere; kath. gondolkozás szerint a hierarchia szolgája. Itt csak addig van becse, mig a dogmák határai közt mozog, mihelyt azokat átlépi, azonnal a tévelygések országába csap át. A protestantismus ujongó örömmel kiséri a tudomány helyes irányu haladását s korszakos vivmányait, a katholicismus pedig remegő aggodalommal nézi független lépéseit. Mint hajdan Dágon bálvány ledölt a szövetség ládája előtt, úgy követeli a katholicismus a tudomány hajlongását a dogmák rendszere előtt. Az egyház soha sem tudott megbékülni a független tudomány gondolatával s különösen, ha valamiben ellentmondott egyik vagy másik dogmának, azonnal kész volt az itélet, mely tévelygésnek nyilvánitotta a legszentebb igazságot is. Az egyház dogma-rendszerét úgy tekintette, mint Isten által emelt oltárt, a melylyel szemben semmiféle törekvésnek jogosultsága nincsen. Már pedig vallás és tudomány párhuzamosan nem fejlődhetik ott, a hol az egyiket változhatatlan, tökéletes isteni műnek tekintik, a másikat pedig az emberi ész tévelygésének és eszmezavarnak hirdetik.

Voltak ugyan egyesek, a kik a tudománynak ilyen szolgai szerepre való kárhoztatása ellen tiltakoztak s annak jogait kivánták érvényesiteni; de Róma kémkedő szemeivel nyomon kisérte az ilyeneket s minden eszközt felhasznált elhallgattatásukra, mi ha nem sikerült, következett az anathema. Ez a sors jutott újabbi időben osztályrészébe a müncheni egyetemen az egyháztörténet tudós tanárának, *Döllinger* prépostnak, a ki a német tudósoknak 1863-ban Münchenben tartott gyűlésén nyiltan hirdette a tudomány szabadságát, mert „szabadság nélkül a tudomány ép oly kevéssé élhet, mint a madár az üvegharang alatt, melyből a levegőt kiszivatyuzták“. Később, a midőn a pápai csalhatatlanság ellen nyilatkozott s a tudo-

mány nevében jelt adott az ó-katholikus mozgalom megindítására, 1871-ben excommunicatióval sujtatott. Ilyen fegyverekkel igyekezett mindig a pápai hatalom a tudományt az egyház gyámkodása alatt tartani.

Azonban sem a pápák kardja, sem a kereszt, sem a halál képe nem tartóztathatja fel az igazságot útjában. Mint a csira a legkeményebb burkot is szétrepeszti, úgy a lélek is utat tör magának a dogmák sziklafalán, hogy Istenhez s az igazsághoz juthasson. A lélek jogait nem lehet örökre megsemmisiteni. A legnagyobb furfanggal összeállitott rendszer útvesztőjéből is végre megtalálja a kivezető irányt, mely a való élet igazságaihoz segiti. Nincs hatalom, nincs fegyver, mely a lelket igazi hivatása teljesitésében örökre föltartóztathatná. Hiába valónak bizonyult a katholicismusnak minden erőlködése, melylyel az emberiséget a középkor sötétségében igyekezett tartani. A tudomány fejlődött és haladt a maga útján előre. Végül az egyház is észrevette, hogy a tudományok e nagymérvü haladásával számolnia kell, ha nem akarja a talajt lábai alatt elveszíteni. Meghallotta, hogy a hagyományos dogmák tömör falán is áthangzik a kiáltás: „Több világosságot!“ A mind nagyobb és nagyobb mérvben nyilvánuló követelés előtt végre meg kellett hajolnia. Gőgösen büszke fejét le kellett hajtania s a tudománynyal, melyet százéveken át kicsinylő megvetéssel lenézett, alkudozni kezdett. Ennek folytán az újkor világosságából annyit magához engedett, a mennyit léte veszélyeztetése nélkül engedhetett és engednie kellett.

A geologia az a tudomány-ág, a melynek fejlődését a legújabb ideig a legnagyobb mértékben akadályozta a hagyományos egyházi felfogás. Ezért van, hogy a geologia, mint tudomány csak a legújabb időből való. Azonban, a midőn nagykoruságra juthatott, viszont ő tette ki a legnagyobb megpróbáltatásoknak a hagyományos egyházi felfogást. Egy óriási űr támadt a Mózes-féle teremtés-történet, a vizözön történelmi ténye és a modern geologia vívmányai között. A fölmerült ellentétek elsimitására a tátongó mélységes űr áthidalására vállalkozott Prohászka Ottokár legújabban.[1]

[1] Prohászka Ottokár: „Föld és Ég“, kutatások a geologia és theologia érintkező pontjai körül. II. kiad. Esztergom, 1902.

Mi, a kik az emberiség haladásán szivvel-lélekkel kivánunk munkálni, kik a vallás és tudomány együttes fejlődését hirdettük mindig: örömmel kisérjük ama mozgalmakat, melyek a katholikus egyházban is a lélek szabad működésére irányulnak s azt czélozzák, hogy a lélek confiskált jogai visszaszereztessenek. Örömmel nézzük azokat a törekvéseket, melyek a hit és tudás között a megzavart összhangot helyreállitani igyekeznek, még akkor is, ha ezek nem járnak a kivánt eredménynyel; mert minden ilyen törekvés vágyat és közeledést jelent ama zászló felé, melyet mi régen kibontva hordozunk.

Prohászka művét nem minősitjük a katholicismus életében korszakot alkotónak. Nem is fogadjuk azzal az ujongó lelkesedéssel, melylyel a napi sajtó egy része[1] fogadta. Csak egy lépésnek tekintjük a czél felé, a mennyiben benne megnyilatkozik az a közös vágy, mely a katholicismus hiveit a hit és tudomány összhangba hozására készteti. Szép elvek hangzanak el benne; de mindezek a Jákob hangjai az Ézsau testében. A szép elvek a dogmákhoz való viszonyukban elvesztik minden erejüket s a szabad röptü tudós, mihelyt észreveszi, hogy testén reverenda van, készséggel lemond mindenről, csakhogy az egyház által megengedett korlátokon túl ne lépjék. Mégis — bár a kisérlet eredménytelennek bizonyult — igen érdekes és tanulságos e mű úgy a katholikus egyházra, mint reánk unitáriusokra nézve.

Már maga a gondolat olyan bizarr egy magát jó katholikusnak valló író részéről, a ki még hozzá reverendát visel. Geologia és kath. theologia! Milyen ellentétes gondolatokat ébresztnek ezek a lélekben! A geologia nem köti a tudóst a föld egyik vagy másik részéhez, hanem megnyitja előtte a föld egész kebelét, hogy annak különböző rétegeiben rejlő drága kincseket értékesithesse; a kath. theologia megvonja az egyházi korlátokat, melyeken túl a theologus nem léphet. A geologia kiviszen a természet ölébe, hogy ott sziről-szinre szemléljük a való életet úgy, a mint volt és van; a kath. theologia nem számol a való élettel, az öntudat és hit nyilvánulásaival, hanem csupán a hivatalosan megállapitott dogmákból épiti föl a maga rendszerét. A geologia értésünkre adja a földnek az

[1] Budapesti Napló 1902. évf. 293. szám.

ezeréveken át, különbnél-különbféle formatiókban történt fokozatos fejlődését; a kath. theologia ezzel szemben rámutat az egyház és dogmák változhatatlanságára. A geologia kitárja a földön a különböző korszakokban a fauna és flora változásait, mig a kath. theologia a hitnek és vallási felfogásnak minden időkorban való ugyanazonosságát védi. A geologia „midőn a régi világok kőlapjait fejtegeti, s az azokban rejlő tengeri és édesvizi kagylókat, csigákat, furcsa állat-lenyomatokat s idegenszerű növénykövületeket szemléli: el nem zárkózhatik e gondolat elől: nini régen itt erre felé más élet volt. S mennyire más! mily alakok? mily állatok és növények? idegenkedve nézi a régi világok mumiáit s lelki szemei előtt elváltozik a táják, a szülőföld képe; más világ lép elébe“.[1] A kath. theologus pedig a régi világhoz tartozó, mumia-szerü dogmákra kénytelen ráolvasni, hogy azok élő alakok, a mai hitnek nyilvánulásai s nem mondhatja, midőn látja a mai kor ellentétes hitvilágát: „mily más élet volt itt hajdanában!“ A geologia előadja, hogy a föld alakulásának különböző változataiban különböző fauna és flóra pompázott s ma is az idő-, hely- és levegő viszonyai szerint különböző állat és növény-világ díszlik; a kath. theologia pedig azt hirdeti, hogy az egyedül idvezitő egyház légkörén kivűl nincs hitélet, nem lehet megszerezni az üdvösség biztositékait. A geologus nem nyugszik meg addig, mig a föld alakulásának titkait természetes okokból ki nem fürkészi; mig a kath. theologus a vallási titkok előtt kénytelen lemondani az ész jogairól s legfennebb a csoda-fogalmával kell megelégednie. A geologia felülemelkedett a föld alakulására vonatkozó meseszerü hagyományokon; a kath. theologia pedig védi és őrzi azokat a hagyományokat. Valóban igaz, hogy „a keresztény (értsd katholikus) világnézetet egyetlen egy tudomány sem tette ki oly nagy megrendüléseknek, mint a modern geologia“.[2] Mégis Prohászka O. arra a merész feladatra vállalkozott, hogy a modern geologia világánál vigye az új kor emberét nem a valódi ker. theologia igazságaihoz, hanem a kath. egyházba. Miként és mennyire érte el nagy czélját? ezt kivánjuk még kimutatni.

Pr. műve a tárgyalás módszerének megfelelően két főrész-

[1] „Ég és föld“. 259 l.
[2] I. m. Bev. 1 l.

ből áll. Az elsőben ismerteti a modern fölfogást a világ és föld kialakulásáról és leszármazásáról, a másodikban, a megrajzolt modern keretbe igyekszik beleilleszteni a kath. egyházi hitet, vagy a mint ő mondja: „a keresztény gondolatot". Merész, bátor és elszánt az író, mikor a szabad természet kebelén érzi magát. Biztos és könnyü lépésekkel halad az évezredes sziklákon és hatalmas hegyeken, hogy rámutasson a tűz és viz nagy munkáira. Behatol a föld belsejébe, hogy onnan napfényre hozza a különböző kövületeket, a fauna és flóra megszámlálhatatlan változatait, melyekről biztos tudással olvassa a különböző korszakokon át a föld kialakulásának történetét. És e szabad röptü munkájában, hol semmi korlátot nem lát maga körül egy-egy pihenő alkalmával, olyan édes biztatással él, olyan kedvező kilátásokat nyit, hogy az olvasó a legszebb remények között kiséri a legmeredekebb helyeken is abban a tudatban, hogy majd a czélhoz érve sokszorosan meglesz jutalmazva minden fáradtsága.

Már a kiindulásnál olyan megkapó szineket talál a természet szépségének rajzolására, hogy vele együtt gyönyörködünk Isten remekének szemléléseben. De mi adja e gyönyört? Mi teszi széppé a természetet? *A lélek.* „Lélek nélkül nincs szép természet. A lélek öltözteti szinbe, hangba, illatba, vizbe a rezgő anyagot, általa lesz a természet széppé, kellemessé, fény csak ott van, a hol szem nyilik, hang, dal, hármonia csak ott van, a hol a lélek hallgat; illat, íz csak ott van, a hol az érző ideget érinti s izgatja a szagtalan és íztelen tárgy; szem, fül, érző idegek nélkül csak sötét és néma rezgés van. Ime a lélekből feslik a szinek, hangok, illatok, izek világa, belőle szakad ki, általa lesz széppé a természet".[1] Még magasabb helyre visz Pr., midőn hirdeti: „A biblia nincs a tudomány ellen s a tudomány nem ellenkezik a bibliával; vagy ellenségnek tartsuk-e azt, ki művészi kézzel vonja le a leplet a lefátyolozott isteni arczról? Ne diskréditáljuk hát a tudományt; nem az ő romjaiból épült föl templomunk s oltárunk; ellenkezőleg szomjazzuk igazságait s *testvéri* örömmel nézzük haladását. Tudjuk, hogy az *értelem* és leánya a tudomány, a végtelen istenségből valók; föladatuk utána gondolni az Istennek örök hűséges gondolatait".[2] Erről a

[1] I. m. 9. l.
[2] I. m. 13. l.

dicső magaslatról, hova igazi örömmel kisértük, betekint a vallás világába is s arra felé is a legbiztatóbb kilátásokat nyitja meg előttünk, midőn így szól: „A vallásban is lehetséges sötét asketismus, egyoldalú, szegletes, szűk látókörrel, sok jó akarat mellett nagy sivársággal. Kár e kedélyekért, hogy nem állanak a természetesség alapjára s nem párositják az idealis irányzatot a lét harmonikus fölfogásával. A puszták prófétáihoz hasonlitanak, kik teveszőr övben járnak s a virágot tapossák. Sziklák s égbe meredő bérczek ők, tiszták, derültek, meredekek, de örvényes falaikra terméketlenül hullanak a nap meleg sugarai“.[1] „A zeloták és a fanatikusok nem a fénynek gyermekei, hiszen mindig sötétek; akár a tudománynak zelotái, akár a vallásosságnak fanatikusai legyenek“.[2]

Ezek a szép gondolatok csupán arra valók, hogy bizalmat ébreszszenek a vezető iránt. Valóban a czél el is van érve. Készséggel megyünk vele az „isten nyomain“ „visszafelé“ a legelső ok gondolatáig. Erre nézve a modern tudomány sem talált jobb és megnyugtatóbb kifejezést, mint a bibliáé: „Kezdetben teremté Isten“. Igaz, hogy ez száraz metafizikai ismeret; de mégis ez kiindulási pontja a szépséges valóságnak. Itt kezdődik a föld élete s ebből kell kiindulnia történetének is. Mi volt az az „ősanyag“, melyből a világok fejlődtek? Erre nézve különböző feleleteket adtak a különböző időkben. Ma a tudományt a Kant-Laplace-féle elmélet uralja, mely szerint az ősanyag izzó gőz- és gáz-átmosféra volt, a melynek gyors forgásából váltak ki az égi testek és a föld. A föld kialakulására ismét két egymással ellentétes elmélet tartja magát. Az egyik a plutonismus, mely a föld változásait a tűz munkájának tartja; másik a neptunismus, mely a viz műveire fekteti a fősulyt. Pr. egyiknek sem hódol feltétlenűl, hanem a különböző kőzetekből itélve, a tűz és viz együttes működéséből vezeti le a föld alakulásait. Mégis nagyobb előszeretettel a neptunismus iránt viseltetik, mint a mely inkább bibliai alapon áll. És ez elméletek ismertetésénél olyan figyelmeztetést intéz a tudományhoz, melyet éppen a katholicismusnak kellene megérteni és alkalmazni: „Ne ragaszkodjunk nagyon szisztémákhoz; dolgozzunk s *keressük* az igaz-

[1] I. m. 9. l.
[2] I. m. 13. l.

ságot. Ne szoritsuk bele a valót részletes felfogásunk keretébe; ez a keret csak papiros; a világot nem tartja meg, de a mi fölismerésünknek papirosból való békó is elég".[1]

A tűz és viz műhelyében készül a föld, alakulnak a kőzetek. Kiemelkednek a földségek s elhelyezkednek a vizek. Igy nyerte a föld az évek megszámlálhatatlan hosszú során a mai „modern ábrázatát". Minő korszakokon ment át a föld, mig mostani ábrázatát nyerte? Mikor miféle kőzetek alakultak? Erre a kérdésre felel az úgynevezett formatio-tan, mely nem a kőzetek egynemüségére, hanem az azokban található élet-maradványokra, kövületekre épit s azokból rajzolja meg a geologiai korszakokat. Az egymásután következő geologiai korszakokban mind más meg más élet maradványaival találkozunk és pedig folyton fejlődő és tökéletesedő formákban. Miképpen keletkezett ez a fejlődő élet a különböző geologiai korszakokban? Erre nézve voltak, a kik azt állitották, hogy minden korszak végén valamely világra szóló katasztrófa teljesen megsemmisitette az életet, úgy a faunát, mint a flórát s a mikor az újabb korszakban a világ fölépült romjaiból, akkor Isten a változott körülményeknek megfelelő életet teremtett ismételten (Cuvier). Ezzel szemben van az újabban általánosan elfogadott evolutio-tan, mely szerint a megváltozott körülmények s kivált az élet-erőnek belső törvényei szerint egymásból fejlődnek az élet alakjai. Pr. az evolutio tanát úgy tekinti, mint a tudományok egy újabb „tünetét", mely a maga elébe tűzött nagy feladatát nem tudja megoldani. Különösen az evolutio radikális irányával: a darvinismussal nem tud kibékülni s annak mielőbbi kimulását jósolja. Szerinte az evolutiót így lehet fölfogni: „A teremtő tényleg befektetett némely alakba, lehet hogy mindenikbe bizonyos *plasztieitá t*, mely azután a körülmények szerint kifejlődik s az állatnak új alakot ad, vagyis inkább új állatfajt állit a létbe". Ez elváltozásoknak oka nem a környezet, a tervtelen variatio, nem a létért való küzdelem; ezek a külső körülmények csak nyomást gyakorolnak annak a belső plasztikus erőnek ébredésére és az esetleges iránynak érvényesülésére".[2]

A kath. egyház korábban nagy ellenszenvvel viseltetett

[1] I. m. 50. l.
[2] I. m. 281. l.

az evolutio iránt, mivel az az egész felfogásával ellentétes irányt követ, a mennyiben az ő transcendens istenét kiküszöbölni látszik a világból s inkább az isteni immanentia mellett tesz bizonyságot. Pr. mint szemes diplomata a közvetitő szerepére vállalkozik, midőn így szól: „Viseltessünk mi is nagy érdeklődéssel e kérdések iránt s számüzzünk minden ellenszenvet és teoretikus ellenkezést az evolutióval szemben; ne féljünk, hogy ezután háttérbe szorul az Isten s materialismussá vékonyodik világnézetünk". „Régen azt gondoltuk, hogy minden fajt, minden alakot külön teremt Isten; gyönyörködtünk a mintázó istennek szorgalmán és apró rajzokon, finom szinezésen visszatükröződő gondolatain s ime most háttérbe szorúl az Isten! gondolatait, terveit, a természet folyása valósítja meg. De kisebb lett-e ez által Isten? Nem!"[1]

Hát vajjon az evolutio mellett, hogy fejtsük meg az ember létét? Közvetlenül vagy közvetve teremtette-e Isten? Vagy talán elfogadjuk azt, hogy teste az evolutio lépcsőin alakúlt ki s lelkét közvetlenül Isten teremtette? E kérdésre különböző vélemények (Snell, Hamann O.) ismertetése után Prohászka így nyilatkozik: „Az emberi lélekkel felsőbb, különálló világ kezdődik; azzal szemben a testi, fizikai ember csak alapvetés, aláépítés. Az emberi lélek teremtése Istennek külön aktusa; hogy aztán a testet honnan vette hozzá, az ez idő szerint biztosan el nem dönthető".[2]

Az elősorolt elvi kérdések tisztázása után adja Pr. a föld történetét ó-, közép-, új korra és több kisebb korszakokra való felosztással kimutatva, hogy a fejlődés a következő fokozatokat tünteti fel: szervetlen anyag, növényzet, állatvilág és emberi élet.

Eddig sem értettünk mindenben egyet a mi nagy rábeszélő tehetséggel biró vezetőnkkel, a ki nagy hangon magasztalja a tudományt s még sem bizik eléggé benne. Mégis örömmel követtük, mert az elfogulatlanság látszatát ébresztette bennünk s felfogásában a csillogó frázisokon keresztül is óriási haladást tapasztaltunk a világi tudományokra nézve a katholicismus

[1] I. m. 290 l. V. ö. Péterfi D. „Czélirányos darwinismus és isten eszméje". Ker. Magy. XVIII k. 275 l.
[2] I. m 320 l.

régebbi felfogásával szemben. Miért kell, hogy ezután a saját elveire ráczáfoljon? Miért kell abból a szépséges való világból, a hol a nap ragyogásában, a virágok illatában, a szinpompás természet fönségében gyönyörködtünk s az élet folytonos fejlődését élvezettel szemléltük: a dogmák költött világába térnünk s a valóság élő alakjai helyett a képzelődés kores-szülöttjeit vizsgálnunk? A tudósnak szabadon röpkedő lelkét miért huzza le a reverenda a magasból, hogy az egyház szolgálatába állitsa s önmagával ellentétbe hozza? Igen, mert az a sok szép mező bejárása, az égbe meredő sziklák megmászása, ama nagy tudás és jártasság bemutatása, a tudományok végtelen magasztalása ... mind csak azért történik, hogy a végén rámondhassa: „ime mi a tudományt szeretjük, érte lelkesülünk, az igazságot kutatjuk .... mégis katholikusok vagyunk"; mert a mai kor kritikája, ha belefur a mélybe, mindenütt erős sziklarétegre akad; ez a réteg: a *katholikus igazság*".[1] Meg ne rémüljetek hát hitfeleim. A mi vallásunk és a tudomány között nincs semmi összeférhetetlenség. Az én példámból láthatjátok, hogy lehet valaki a világi tudományokban teljesen jártas, tudós és mégis jó katholikus. Ime, ezek fejezik ki Pr. valódi czélját. E czél felé való haladásban sok minden jót mond. Megjelöli a vallás és tudomány összhangjához a helyes irányt, midőn mondja: „keressük föl azt a szempontot, melyre állva egymásba folyni látjuk a tudománynak s a vallásos életnek csodálatos köreit, azt a két kört, melyet két fénysúgár ir le, az egyiket az észnek, a másikát az istenszeretetnek sugára, s vágjuk le azt a szentségtörő kezet, mely hogy az egyiknek fényét növelje, a másikat kioltja". „Értelmetlenség, maradi gondolkozás, elfogultság, az új eszmék nem értése, az új kor szükségleteivel való megismerkedés hiánya az a véka, mely alá a ker. igazságnak szövétnekét kritikus korokban rejteni lehet".[2] Azonban ezek a szép kijelentések a Pr. ajkain csupa frázissá laposodnak. Ha ezeket mint elveket úgy tekinti s hozzájuk végig ragaszkodik; ha azzal a bátorsággal tör magának útat a dogmák sziklafalán is, mint a milyent a tudomány mezején mutatott: akkor méltán tapsolnánk neki s mint messze világitó prófétát úgy üdvözölnők. Igy csak megmutatta az útat; de maga nem ment azon előre. Neki „a kath.

[1] I. m. 449 l.
[2] I. m. 414 l.

igazság sziklarétegén" túl mennie nem lehetett. Pedig ott találta volna meg az igazi vallás legdrágább kincsét: a valódi ker. igazságot. Azonban ezt a dicsőséget egy későbben jövő merészebb prófétának tartotta fenn. Maga megelégedett az úttörő szerény babéraival.

Ezeknek igazolására vizsgáljuk meg, hogy a megrajzolt, modern keretbe, miképpen igyekszik beilleszteni „a keresztény (értsd katholikus) gondolatot? Miképpen egyeztethető össze a föld alakulásáról való mai ismeretünk a Mózes-féle teremtéstörténettel? Itt lép előtérbe a buzgó egyházi férfi, ki a katholicismus ósdi tanításait az új-kor zománczával igyekszik bevonni. A mai tudományt a szentírás kosmogoniájának a szolgálatába állítja s azt mondja, hogy a Mózes leirásához egyetlen egyházi atya sem irt jobb commentárt, mint az új-kori tudomány, a mely éppen azt bizonyitja, hogy a teremtés úgy és abban a sorrendben történt, a mint azt Mózes előadja.[1] Hogy jutott Mózes a teremtés történetéhez? Isten Ádámnak „visiokban" kinyilatkoztatja azt.[2] Bizonyosan a hagyomány utján jutott el Mózesig, a ki azt irásba foglalta. Fejtegetéseit még sem kell tudományos igazságoknak tekinteni; mert őt Isten nem „tudóssá", hanem theologussá avatta. Az Úr csak „theologiáról gondoskodott; természettudását a fejlődésre bizta".[3] Eltekintve attól, hogy a Mózes theologiája még kath. felfogás szerint sem az Isten végső akaratja, milyen igaztalannak tűnik fel az Úr, a ki egy irányban évezredekre vagy örök időkre kiható világosságot áraszt az ő hűséges szolgájára, a más irányban pedig teljes tudatlanságban hagyja. A teremtésnek hat napra való felosztása költői „simbolismus", mely az ezer éveknek azt a sorát jelenti, melyben a föld kialakult. De ez Pr. szerint még sem azt teszi, hogy a szentirásban nincs semmi természettudományos objectiv elem; mert a teremtés sorrendje mind csupa „positiv történeti adat".[4] Azért mégis óva int, hogy ne menjünk a bibliához természettudományt tanulni. Mintha csak azt a kath. igazságot hangoztatná: „Azt a könyvet Isten csak az egyház gyámkodása alatt álló theologusok számára iratta; reverenda nélkül

[1] I. m. 13 l.
[2] I. m. 396 l.
[3] I. m. 397 l.
[4] I. m. 398. l.

abba ne kontárkodjék senki". De hát akkor Pr. is miért foglalkozik természettudománynyal, ha a biblia és tudomány között olyan éles határvonal van, hogy azt átlépni nem lehet? Különben is meglehetős érthetetlen az eljárása akkor, a mikor egy egész vaskos köteten át arra törekszik, hogy vallás és tudomány között összhangot teremtsen s nyiltan bevallott czélja az, hogy a modern kor világnézlete és a kath. hittudat között a békét helyreállitsa s mégis a végén azt mondja: „Az emberi tudománynyal különben sem lehet állandó és végleges békét vagy szerződést kötni; mert theoriái változók s a ki theoriákra alapítja a hittételeknek bizonyitását vagy theoriákkal akarja kimutatni, hogy a hit dogmái mennyire egyeznek a tudománynyal, gyakran nagyon megjárja; mert nehány év mulva az addig divatos elmélet elveszti népszerűségét, más theoria lép helyébe s a theologusnak ismét új megegyezéseken kell törnie fejét.[1] De hát akkor eddig miért dicsőitette a tudományt s miért állott szóba vele, ha az éppen ennyire megbizhatatlan? A Mózes leirását miért olvassa az evolutio-tan félvilágánál? Hát ha a következő kor más világosságot gyujt s akkor azok a „visiok" más szint fognak mutatni? Mi lesz akkor az Isten csalhatatlan művével: a bibliával? Mert Pr. ha az egy teremtés történetre nézve félig-meddig meg is engedi, hogy „visio", de már a biblia többi része mind objectiv valóság. Jól értesült mindenütt s a történeti igazságot mondja el. Ne hogy hát valaki schismával merje őtet vádolni. Hisz a szentirás csalhatatlanságában.[2] Annak szavahihetőségéből semmit sem akar levonni, nehogy útat nyitson annak a rationalismusnak, mely a *csodát* kiküszöböli. Többé nem gondol a tudománynyal, melyet annyit dicsőitett, nem számol a józan észszel „mely a végtelen istenségből való", nem hallgat a tapasztalatra, mely hangosan tiltakozik ellene: védelmébe veszi a múlt idők gyerekes képzelődését: a *csodákat.*

Mi a csoda? „A végtelennek oksági viszonya a természethez." Ilyen csoda a „teremtés" is. A ki teremtést tanit, az a csodákat is lehetségesnek állitja". Ha e szavak értelme az volna, hogy a mit értelmünkkel meg nem foghatunk, az ismert törvényekből meg nem magyarázhatunk: az csoda, akkor készséggel

[1] I. m. 400. l.
[2] I. m. 402. l.

aláirnók azokat. De Pr. csoda alatt Istennek a rendes törvényektől eltérő működését vagy a világon kivül levő Isten „fizikai hatását" érti. Ezért kell, hogy a következő ellentmondásba essék: Isten, ki olyan mint a „kétszerkettő" vagy mint a „szükségesség" „lökve, nyomva, emelve, lenditve *nem lép föl önmagában sehol; a hol föllép, ott csoda történik*".[1] Ha tehát a tudomány azt tanitja, hogy Isten nem a világon kivül álló lény, a honnan tetszése szerint belenyul a világ rendjébe, akkor miért kell az Isten rendkivüli közbenyulásait: a csodákat úgy védeni? Azért, mert ez már dogma. Ezzel szemben pedig bármit beszéljen a tudomány, kézzel foghatólag bizonyitsa be az egységes világrendet; de a csodáknak mégis meg kell állaniok. Ami pedig azt az állitást illeti, hogy a teremtés is ilyen értelemben vett csoda, azt mi a leghatározottabban tagadjuk. Mi hiszünk teremtést és még sem hiszünk csodákat. A teremtés ugyanis nem egy a világon kivül álló „metafizikai ok" „fizikai hatása", a mi képtelenség; hanem a világban bennlevő Isten műve, „ki maga fejti ki erélyét a természet minden erőiben".[2] E szerint Isten nem csak kezdetben teremtett, hanem folytonosan teremt az által, hogy a maga fölséges gondolatait újabb meg újabb formákban juttatja kifejezésre. Ez a felfogás, a mely nem pantheismus, eloszlatja a vallás és tudomány közti ellentétet s megszünteti azt a dualismust, melyet Pr. a maga csodamagyarázatával fentartani kénytelen. Ezen a ponton ütközött össze eddig is a tudomány a vallással. A protestantismus tisztázta a maga álláspontját. Prohászka egy lépéssel sem vitte előbbre a katholicismus ügyét. Szerinte ugyanis Isten két könyvet vezet: az egyik a „természetfölötti rend", a másik a „természeti rend" könyve. Miképpen egyeztethető össze ez a kettős könyvvezetés a tudománynyal, mely ezzel ellentétben egységes világrendet tanit? E kérdésre Pr. ismét csak azzal felelhet, hogy rendreutasitja a tudományt, mondván: „A természettudomány azt kutatja, hogy mik a természetnek erői? a szentirás azt mondja, hogy a természeti erőkön túl mi történt egyszer, hogy mit művelt az Isten".[3] Mi köze a tudománynak a biblia csodáihoz?

[1] I. m. 440. l.
[2] Armstrong: „Isten és lélek" ford. Péterfi D. 42. l.
[3] I. m. 402. l.

Azok a kath. theologusuk számára irattak meg. A csoda mint „természetfölötti tény“ nem tartozik a természettudomány keretébe, a mely a természeti erők tudománya. Ime ez az a fegyverbarátság, melyet Pr. e ponton is köt a tudománynyal. Nem bánja, bármit műveljen a tudomány, bármily irányba haladjon, csak hogy az egyház sötét éjébe be ne vigye a maga lámpásait. Miért? Azért, mert abban az esetben a múlt idők által teremtett sok érthetetlen titokról lehullana a lepel s különösen a csoda számüzetnék a dogmák országából s ezzel meglyukadna az a hajó, mely a „katholikus igazságokat“ szállitja s alámerülne mindenestől a modern kor tengerébe. Prohászkának természetesen ezzel ellenkező visiója van. Ő látja azt a jobb kort, a melyben majd „sajnálattal“ és „részvéttel“ fog letekinteni a rationalis theologiára, „melynek reszketeg kezéből a tudomány kiütötte a bibliát s most ott áll szégyenében és tehetetlenségében a nagy észelvi hatalom.“ „Ez történik — mondja tovább — ha valaki leszegzi gondolatait a deszkához, mely koporsója lesz, ha leenyvezi szárnyait a lépes-vesszőhöz, melyet nem ő tart; de a mely őt fogja le“.[1] Ez a látomás a rationalismusnak szól ugyan, de teljesen a kath. theologiára illik. Mintha csak azért dorongolná az elsőt, mely e tekintetben a legkevésbbé sem hibás, hogy az utóbbit ébressze föl százéves álmából. Mindezek után is a természettudományt a theologia „előcsarnokában“ szivesen látja. Mivé zsugorodott össze a könyv elején hangoztatott „testvéri“ szeretet!

Lehet-e hát a modern gondolkozó jó katholikus? Igen, de csak úgy, ha a mikor a vallás szentélyébe lép, leoldja a tudomány saruját. Viszont a hivő lélek csak úgy lehet tudós, ha a tudomány templomába lépve leteszi kath. hitét. S ez lenne a kölcsönös vonzalmon alapuló frigykötés a vallás és tudomány között?! Ezért kellett annyi meredek helyet bejárnunk s annyi csillogó frázist hallani a tudomány magasztalására?

Mindezekből tisztán látható, hogy Pr. lehetetlen feladatra vállalkozott, midőn a tudomány és a katholicismus hagyományos formája között összhangot kivánt teremteni. Hogy lelkes és buzgó törekvése nem járt a kivánt eredménynyel, ez nem az ő, hanem a katholicismus hibája. Ezt különben maga is átlátja, midőn a sikertelen kisérlet végén „a modern ember vallásos-

[1] I. m. 423. l.

sága" czimü fejezetben azt mondja: „keressük minél teljesebb és kegyelmesebb korrekturáját a naiv (vallási) fogalmaknak"; mert a vallás nem lesz ridegebb, „ha elveszti naiv formáit". „A vallásnak is el kell mélyednie, egyik-másik naiv fogalmon túl kell adnia".[1] Az intézményekkel általában az a baj, hogy „megrögződnek s a fejlődést akadályozzák". Ez a baj megvan az *egyházban* is. Ez ellen „legjobb orvosság a meleg lelkes szellem, mely az intézményeket átalakitani, átváltoztatni s a régiek helyébe újakat léptetni képes".[2] Végezetül hangzik a közös ohaj: „elfogulatlan hit és elfogulatlan tudomány után vágyódunk!"[3]

Pr. e sok tudással és nagy szorgalommal irott műve ismételten meggyőzheti a kath. világot arról, hogy a katholicismusnak, ha a tudománynyal fegyverbarátságban akar élni; ha a modern kor világnézetébe be akar illeszkedni: a megjelölt útakon fejlődnie, haladnia kell ... haladni az unitarismus felé.

[1] I. m. 443—444. ll.
[2] I m. 449 l.
[3] I. m. 450. l.

VÁRI ALBERT.

Loyson Hyacinthe Servetről.[1]

A „szabad-gondolkozók“ nemzetközi congressusán, melyet a mult nyáron Genfben tartottak s mely semmi nagy hatást nem idézett elő, az az óhaj nyilvánult, hogy Servet Mihálynak e városban emeljenek emlékoszlopot, tiltakozásúl „a protestans klerikalismus“ ellen. Sem a genfi, sem más protestansoknak nem volt szükségük figyelmeztetésre; úgy az orthodoxok, mint a szabadelvüek részéről már évek óta többen szólaltak fel, hogy a türelmetlenség e nagy áldozata iránt, ki kétségtelenül szabad-gondolkozó, de egyszersmind buzgó hivő volt, nyilvánosan rójják le a tisztelet adóját. Kitünő ellenfelének, Kalvinnak vétkét nem kell hogy szemére hányják, mert e vétek főleg tévedés volt; oly tévedés, mely nem a Kalviné, hanem abba úgyszólva az a százév és az előző százévek vitték belé.

Az elégtétel órája elérkezett és nemcsak a különböző protestans egyházak és különböző irányt követő protestansok vesznek részt abban, hanem minden igaz keresztény és minden szabadelvű ember. „Sirköve Servetnek sohasem volt, a mit pedig nem tagadunk meg egyikétől se azoknak, a kik minket elhagynak“. E meginditó szavakat Claparède, a genfi egyháztanácsnak egy tagja, mondotta. Állitsunk hát sírkövet a champel-i halmon, azon a helyen, hol teste a lángoknak adatott és hamvát a szél-

[1] „Michel Servet brûlé vif à Genève le 27 octobre 1553. Discours prononcé à Genève par le Père Hyacinthe. Librairie Fischbacher, Paris“. Loyson Hyacinthe felolvasása, melyet Genfben a Servet emlék-oszlop ügyéért tartott. Servetért száll síkra a Kalvin mentésével. A mily szépen ír Servetről, épp annyira igyekszik menteni Kalvint; magát a tettet nem, de a tett miatt. Mindenesetre figyelemre méltó jele az időnek, hogy Servet nem az ő egyháza kötelékébe tartozó és ily jelentékeny egyéntől nyer megérdemlett méltatást. A tanulmányt itt közöljük egy pár helyi érdekü részlet elhagyásával.

nek szórták; de e sirkő nem egy kivégzettnek lesz a sirköve, hanem egy hősnek, még inkább egy martyrnak emléke . . .

1553. aug. 13-án, vasárnap, egy fiatal spanyol — alig volt negyvenkét éves — érkezett Genfbe a „Rose-szálló"-ba, — igen szép jelvény oly gyászos sorshoz. Nagytehetségű, sőt lángeszű tudós, de nem minden különlegesség és fenhéjázás nélkül; orvostudós és theologus egyszersmind, felfedezte a vérkeringést és a theologiának teljesebb átalakitását kivánta, mint az első hitjavitók. Szent Mihály angyalra hivatkozott, kinek a nevét kapta a keresztségben és az atyjától nyert Servet névhez hozzácsatolta korán elvesztett anyjának a nevét is, a Revès nevet és némelykor szület´se helye nevét — Aragon városából, Villanovából való. Servet-y-Revès Mihály ekkor a Spanyol és Franczia-országban dühöngő kath. inquisitio elől menekült, mert Francziaországban is dühöngött az inquisitio, de nem kevésbé félelmes kezekbe jutott, a protestans inquisitióéba, mely Genfben uralkodott.

Genf abban az időben Kalvin volt, a teljes hatalmú, mondhatnám csalhatatlan theologus, a szellemi dictator, és a nép és tanács egy részének ellenállása ellenére is az új Róma világi dictatora. Ez oly kicsiny, de egyszersmind oly nagy városban, melyre akkor egész Európa szeme nézett, találkozott szembe a két theologus, vagy inkább a két theologia: az egyik, a melyet hagyományosnak lehet a protestans reformban nevezni, s melyet ez a római egyháztól örökölt; és a másik, mely újitónak sőt forradalminak látszott, de régibbnek állitotta magát, mint az első, s a jövő, mint a múlt felől magát bizonyosnak hitte. A legmagasabb kérdések forogtak fenn: a módszerre nézve a szabadvizsgálódás valódi természete; a tan szempontjából Krisztus istenségének valódi jelentősége. Hozzáteszem, hogy a két küzdő fél, bármennyire nem egyenlő értéküek is, bár egymástól teljesen különböző lángszellemek is, meggyőződéseik mélysége, valamint ismereteik terjedtsége által méltó volt egymáshoz.

Mérközésük egyike volt a legemlékezetesebb szellemi viadaloknak, és hogy ha abba személyi kérdések is vegyültek, én azokat elhagyom; mert az ilyen kérdések, melyek az emberi természettől, mely valamely oldalon mindig gyönge, elválaszthatlanok, a viadal ünnepies és tragikus nagyszerüségében semmi látnivalót nem nyujtanak.

I.

Kalvin és Servet egyformán elvetették a pápa és az egyház csalhatatlanságát. Nem a legnagyobb következetlenség és nevetséges fenhéjázás volt-e, mikor egyik úgy, mint a másik azt igényelte magának, hogy a teljes igazság birtokában van és ezáltal személyes csalhatatlanságukat állitották?

Jegyezzük meg, hogy arra nézve, hogy az ember valamely igazságot teljesen bizonyosnak higyjen, az szükséges, hogy csalhatatlannak higyje magát abban az itéletben, melyet alkotott. De ebből semmiképpen sem következik, hogy az ilyen csalhatatlanság alkalmazható a gondolat más tárgyaira és kiterjed az élet egész folyamára.

A gondolkozó, ki e névre méltó, nem követ el fenhéjázást, vagy esztelenséget, mikor bizonyosságot igényel, ha a megismerés minden eszközét felhasználta, melyet számára a természet és Isten adott és ha a körülmények olyanok, hogy minden tévedés kizártnak látszik.

Én magamat csalhatatlannak tudom, teljesen csalhatatlannak, és önöket is, a mikor a mennyiség- és a mértan elveit és tételeit erősitjük; vagy a mikor a szám és kiterjedés annyira bizonyos és mégis oly titokzatos világából az erkölcs nem kevésbé titokzatos és nem kevésbé bizonyos világába lépve, a categorikus imperativust erősitjük, melyet nem mi hoztunk létre, hanem mely nekünk parancsol; mikor azt mondjuk, hogy a kötelességnek minden érdeket és minden szenvedélyt fel kell áldozni; hogy van egy parancsoló törvény, melyet az embernek el kell ismerni a lelkiismeret helybenhagyásában, mikor e törvényt megtartja és a szégyenérzetben, mikor áthágja!

Én csalhatatlan vagyok és önök is, a mikor ily igazságokat állitunk és nem kevésbé azok vagyunk akkor is, mikor a most nagyon vitatott és mégis a legelvitathatlanabb igazságra emelkedve a növekvő atheismussal szembe azt hirdetjük, hogy a természeti és erkölcsi törvények, melyek a világot kormányozzák, egy törvényadótól származnak, hogy maga ez a világ egy első okot és végczélt tételez fel, hogy következőleg Isten létezik.

Ez nem valószinüség, hanem bizonyosság.

Az erős szellemek, mint hajdan nevezték, többnyire gyönge szellemek, a mennyiben erőszakosak. A hagyománynyal szakitva, egyre-másra lerombolják az igazságokat, mint tévedéseket, melyeket a hagyomány szállitott rájok, s melyek őket feszélyezik; de nem tudják ujraalkotni azt, a mi a romok fölött van. Mikor tudományról beszélnek, csakis az anyagi tényeket veszik számba; az eszmék tudományát, melyek a tényeket megvilágitják és szabályozzák, elvesztették. Rájuk nézve nincsenek oly elvek, melyek kényszeritő erővel hatnak és tartósak, nincs ismertető jel, nincs bizonyosság, a mint Clémenceau közelebbről a franczia senatusban mondotta, nincs más igazság, csak az ember igazsága és minthogy az ember épp annyira változékony, mint sokszoros, az óra és a hely igazsága.

A protestantismusnak a vallásban, a cartesianismusnak a bölcselemben más a véleménye: és ezeknek erős hite az egyén gondolatának értékében, hozta létre az újkort.

Kalvin és Servet következetlensége nem az, hogy mindkettő a maga részéről azt hitte, hogy a bizonyos, változhatatlan, teljes igazság birtokában van, egy egyháznak jogerejű meghatározásain kivül, a mely egyház maga csalatkozható egyénekből van alkotva. Én csodálom meggyőződéseik erejét, az egyiknél az állitás, a másiknál a tagadás erejét és a mikor a tragikus pillanat bekövetkezett, a kor gyászos tévedése szerint az egyiknél azt az erőt, hogy öljön, a másiknál, hogy meghaljon. Mint a gondolatszabadságnak tanitványai, sem Kalvin, sem Servet nem volt következetlen, hogy ily árt csatolt az eredményhez, melyet a szabadságból nyert.

A mit én mindkettőnek feltudok, hogy nem fogták fel kellőleg azt, hogy az igazság, főleg a vallási igazság, még a mikor valósággal megnyerte is azt az ember, valósággal birtokában van is, sohase tökéletes; és hogy, ha mi nem akarunk egyszerre a nagyzás és szűklátkörüség hibájába esni, nem zavarhatjuk azt össze a többé-kevésbé homályos tükörrel, a melyen át azt nézzük, a többé-kevésbé hiányos formákkal, a melyekbe belefoglaljuk. A visszfény nem a csillag, az öltözet nem a test, és az igazság mindig rejtve marad valamely részében előttünk és talán a legjobb és legistenibb részében.

Az ily csalódás ellen óv Pál apostol, ki bölcsész és egyszersmind mystikus volt. Ő leírja a szellem különböző korait

gyermekségétől fogva a teljes érettkorig. Megmutatja az egyház emberét, mely arra van hivatva, hogy növekedjék, átalakuljon, bölcsőjének tökéletlen beszédét a férfikor nyelvévé és tudományává változtassa át, és a mikor e nyelv, e tudomány és maguk a prófétálások az ő idejüket és munkájukat elvégezték, akkor jön végül a tökéletes ismeret és azzal a tökéletes szeretet. „Mikor gyermek voltam, úgy szóltam, mint gyermek, úgy gondolkodtam, mint gyermek, úgy értettem, mint gyermek, minekutána férfiúvá lettem, elhagytam a gyermekhez illendő dolgokat“. [1]

Hogyha a két ellenfél jobban felfogta volna e nagyszerű tant, Servet kikerülte volna a fenhéjázást és Kalvin a kegyetlenséget.

Más tekintetben a következetlenség inkább a Kalvin hibája, mint a Servetė. Ez különben közös hibája a XVI. száz és minden száz leghatalmasabb és legmerészebb reformatorainak. Csaknem mindenik reformátor féltette a maga reformját és abban a pillanatban, a mihelyt azt igényelhették, hogy elvekre jutottak, megálltak a fél-igazságok útján. Luther és Kalvin a szentirásra úgy hivatkoztak, mint a hit legfőbb szabályára, de a szentirást alárendelték az egyházi hagyománynak még oly pontokra nézve is, melyeknél a hagyomány a szentirással ellenkezett. És hogy el ne hagyjuk a nagy vitát, a mely minket most elfoglal, mikor magához a Jézushoz kellett volna fordulni és tőle kérdezni, hogy ki volt Jézus, Kalvin a conciliumokhoz ment, mintha azok jobban megtanithatták volna őt arra. Reá nézve éppen úgy, mint a katholikusokra „a négy első egyetemes zsinatnak a Krisztus volt az elölülője és a szentlélek a vezetője; azokat mint legszentebbeket kell tisztelni, mert határozataik a szentirásnak, mely a vallás ellenségei rombolásának ki van téve, tiszta és valódi magyarázatát tartalmazzák“. Ilyen nézetei voltak a nagy protestans theologusnak és tényleg a görög conciliumok határozatai azok, a melyek Servet „elpusztitását“ okozták sokkal rettenetesebb módon, mint a milyen az Ariusé, Nestorianusé és Euthichesé volt.

Ez nem azt teszi, hogy én nem sokat veszem számba a régi keresztyénység e nagy gyűléseit és a kitünő tudósokat, kik inspirálták vagy azoktól inspiráltattak. Én csak azt mondom,

[1] I. Kor. 13.

hogy az ő methaphysikájuk nem mindig felel meg az evangeliumi igazságoknak, hogy az — a mint másként nem is lehet — koruk és országuk bélyegét hordja magán. Az egyház saját történelmét tisztelve, nincs mit szégyenlje az egyetemes conciliumokat, de azokat magyarázni, javitni, tökéletesitni kell, mint már némely körülmények közt tette, de nem kielégitő módon.

Az első concilium hitvallása, a niceai uralkodik ma is az egész keresztény világon, az orthodox Kelettől a protestans Amerikáig, de ez inkább történelmi okmány, vagy ha a hittudósok személyes hitét foglalkoztatja, akkor is csak annyi, hogy segitségül szolgál ama meghatározásokra és magyarázatokra, melyek annak értelmét nagyon megváltoztatták.

Ez a metaphysika is a gyakorlatban nagyon megromlott és a chalcedoni szellemi orthodoxiát elnyelte az ephesusi közönséges monophysismus. A chalcedoni concilium egységet akart a személyekben, a Jézus emberi és az Ige isteni személyében, megállitani, mint azt M. Theodorus és Nestorius értette, és itt visszaestek a természetek összezavarásába, a teremtő és teremtmény, a Végetlen és véges azonositásába, szóval a polytheismusba és az emberimádásba. Innen mindazok a következtetések, melyek lassanként azután jöttek és melyek közül a legutolsók talán még ezután fognak jőni, innen: Krisztusnak, a látható istennek kicserélése az Atyával, a láthatatlan Istennel, a nyilvános istentiszteletben éppen úgy, mint a magánban; az úrvacsora anyagiasitása, az úrvacsoráé, melyről a Jézus azt mondotta: „A test semmit sem ér, a szavak, melyeket nektek mondottam, szellem és élet"; annak az alázatos és szent aszszonynak, a ki az Idvezitőnek anyja volt, mintegy istenitése; az „isten-ember" szent szivének és „az isten anyjának" imádása, szóval a bálványimádás az egyházban!

És most engedjenek meg nekem személyem iránti tekintetből egy kitérést. A katholikus reform, hogyha az valósul, testvére lesz a protestans reformnak, ragaszkodik, mint ez, a szabad vizsgálódás és a személyes hit nagy elvéhez, tisztelettel tekint vissza a XVI. százévre. Kétségtelenül annak meglesz a saját eredeti jellege, mely azt megkülönbözteti idősebb testvérétől, a nélkül, hogy elválasztaná; bizonyos tanokat fog vallani, bizonyos szertartásokat fog gyakorolni; bizonyos, a saját

hagyományával és szellemével egyező intézményeket fentartani. Vinet nem azt mondotta-e? „A protestantismus csak kiindulás-pont; az én vallásom azon felül áll. Nekem, mint protestansnak lehetnek katholikus nézeteim és ki tudja, ha nincsenek-e? A mit én teljesen elvetek, az a tekintélyhit". A katholikus reform nem veti el a tekintélyt, azt a tekintélyt, mely jogos és szükséges — és Vinet se gondolta másképpen, ő a tekintélylyel visszaélést veti el, mikor azt csalhatatlanságra változtatják: a conciliumok tekintélyét, a pápák tekintélyét, a szó szerint ihletett biblia tekintélyét, valamint a hivatalos egyházét. Katholikusok és protestansok egyenlően felszabadulnak a betü igája alól, mely öl, egyesülnek az egyedül Csalhatatlan lábainál és a régi héber próféta szava szerint „az embereknek nagyságok megaláztatik és csak egyedül az Úr magasztaltatik fel azon a napon".[1]

A Servet és Kalvin közti összeütközésnek tulajdonképpeni tárgya a Krisztus istensége.

A kereszténységen kivül a világon három nagy monotheistikus vallás van: a judaismus, islamismus és a spiritualismus, értem a teljes és komoly spiritualismust, mely különbözik a deismustól, miután Isten imádásában és bűnbánatban végződik. E vallások a gondolat és cselekvés két kifejezését állítják egymással szembe, az Istent és az embert. Egyedül a kereszténység jelölte meg köztük az egységnek eme fenséges jelét, mely a messiás, az emberfia és egyszersmind Istenfia. Isten az emberben és az ember Istenben, és a kettő egymástól örökre különböző és egymással örökre egyesitett: ez az a csoda, melyet Jézus maga kiáltott a lelkesedés egy pillanatában: „Ez pedig az örök élet, hogy *tégedet egyedül ismerjenek igaz Istennek* és a kit elbocsátottál, a Jézust Krisztusnak.[2]

Ez a mi vallásunknak alap- és bizonyos értelemben, hasonlithatlan igazsága, ez a miért egy napon, a mikor Péter apostol habozó társai előtt Jézusnak ezt megvallotta, Jézus így felelt néki: „Te Péter vagy, és ezen a kősziklán épitem fel az én anyaszentegyházamat és a pokol kapui nem vehetnek azon diadalmat".

[1] Ézsaiás 2, 17.
[2] Ján. 17, 3.

Csupán ez által keresztények azok az egyházak, melyeknek nincsenek emberektől, vagy inkább papoktól csinált hitvallásaik; ezáltal az övék az, mi a Jézus mondása szerint, isteni eredetü: „Nem a test és a vér, mely ezeket neked megjelentette, hanem az én mennyei Atyám“.

Üdvözlöm a schweizi nemzeti egyházakat, hogy ezek közül valók, valamint a francezia reformált egyházat. A hűtelenség szelleme bélopózhatik ez egyházakba is, de azokban uralkodni nem fog. Ez egyházak, mert az igazság és őszinteség kőszikláján vannak épitve, megérdemlik, hogy alapul szolgáljanak a jövő még tökéletesebb alkotásaihoz.

De miben áll az istenfiának a tulajdonsága, melyet az egész kereszténység hirdet a Jézus Krisztusban? Félelmes kérdés, mely magát a kereszténységet Keleten és Nyugaton megosztotta, s a melyet talán inkább meg lehet oldani a hallgatagság által, mely imádkozik, mint a szó által, mely beszél, s főleg mely vitázik. Mindenesetre az ily kérdés inkább az iskolához tartozik, mint az egyházhoz és nem kell az egyház hatáskörét összezavarni az iskoláéval, éppen úgy nem, mint az államéval sem. Jézus Istennel szemben való fiuságának különös természete inkább a theologiai speculatiokat illeti, sem mint a hit állitásait és az olyan tárgy, melyre a keresztény hittudomány mesterei úgy haladó, mint maradó irányban különböző feletet adhatnak.

Servet élete két formulán játszik, melyek csak az „örök“ szónak elhelyezése által különböznek: „Jézus, Istennek örök fia“, vagy „Jézus, örök Istennek fia“. Farel, ki a kivégzés órájában mellette volt, az elsőt ajánlotta neki, mint szabadulása feltételét vagy legalább kinjai enyhitésének feltételét: „Nem fogadhatom el, felelte a martyr, de készséggel fogom mondani: Jézus, örök Istennek fia, könyörülj rajtam!“ Azt mondják, hogy ez volt utolsó könyörgése. Kétségtelenül ily felelet az ő kegyességének, valamint őszinteségének teljes bizonyitéka.

A két formula igaz. Ha az ember az istenség teljességét szemléli, mely testileg benne lakozott — Pál apostol kifejezései — a mennyiben emberi testben a mi földünkön lakozhatik; ha bámulva áll meg az örökkévaló dolgok nagy terhénél, melyet ez ember születésétől kezdve prófétasága hosszú folyamán hordozott; ha arra gondol, hogy nálanál kevésbbé nagyokról mon-

datott: „Ti istenek vagytok és a Magasságbelinek fiai", és hogy egy napon, mikor a tökéletesség ideje eljön, igaz lesz, hogy: „az Isten lesz mindenekben minden: kisértetik, hogy, mint Tamás a feltámadottról való látományában, így kiáltson fel: „Én Uram és én Istenem!"

Mégis, mikor az észszel felruházott ember első kötelességére gondolunk: nem imádni mást csak egy Istent; annak a nagy névnek nem közölhető jellemére, melyet a régi Izrael nem mert kiejteni, s melyet az első keresztények csak az Atyának tulajdonitottak; mikor a rettenetes fenyegetésekre emlékezünk, melyekkel a prófáták a bálványimádást minden formájában sujtották: a második formulánál maradunk, annál, melyet Servet — ugyan irataiban az elsőt alkalmazta — halála órájában egyedül és kizárólag használt: „Jézus, örök Istennek fia, könyörülj rajtam!"

Ez volt egyébiránt a Jézus formulája is, valamint a legrégibb egyházé. A harmadik százévig a keresztények, Origenesnek, mint kortársnak tanusága szerint, imáikat csak az Atyához intézték Jézus, az ő főpapjuk és közbenjárójuk által. És Jézus, ki magát Istenfiának mondotta, sohasem nevezte magát istennek. Sőt épp az ellenkezőt mondta: „Miért mondasz engem jónak? Nincs senki jó több az egy Istennél... Az én Atyám a ti Atyátok, az én Istenem a ti Istenetek... Az Atya én bennem, de nagyobb mint én". Valóban, nem lehet két Isten, egy nagyobb és egy más kisebb isten!

Csaknem az egész kereszténység, legalább ott, a hol a miveltség és a lelkiismeret szerint szabad beszélni és cselekedni, Kalvinnal szemben Servetnek adott igazat. És hogy ne beszéljek másról, csak Genfről, a hol könyvével megégették, merem állitani, hogy a lelkészek közt, kik vasárnaponként a Saint-Pierre szószékére lépnek, hogy a Krisztust prédikálják, kevés van olyan, ha ugyan egyáltalán van, ki a Fiunak az Atyával való teljes egyenlőségét akarná hirdetni és a három különböző és mégis ellenkező istennek tanát, a valódi háromság torzképét, hol a második isten, hogy imádja az elsőt, emberré alakul át és magát megfeszitteti.

A dolgok ily állása a legszebb elégtétel, a mely csak lehetséges, az 1553-iki martyr emlékének. A Kalvin hite az ő egyházának hite maradt, de az a theologia, melyet ő a múltból

örökölt, sok ponton helyet adott annak a theologiának, melyet Servet a jövőben gyanitott. Kalvin, a ki, a mint ma szokták mondani, hideg értelem volt, de nem inkább, mint Aquinoi Tamás és Augustinus, változatlanul ragaszkodott a hagyományos theologia formuláihoz. Servet, ki lelkesülő lélek volt, de nem inkább, mint a nagy katholikus mytikusok, ima és látomány által előrehaladt. Mint a bibliai archangyal, melynek nevét viselte, arra érezte magát felhiva, hogy legyőzze a sárkányt és dicsőitse Istent a Krisztus által.

Bármik lettek legyen hibái, én nem akarom minden tanát védeni, mert némelyik szélsőségbe jár és a mi még komolyabb dolog, a pantheismus szine van rajtuk, bár a pantheismust tagadja — bármik lettek legyen hibái, mindazonáltal és teljes őszinteséggel ugy hiszem, hogy Servet azért nem kevésbé authenticus képviselője volt a protestans módszernek és egyszersmind a jövő theologusa.

Kalvin a maga száz évének volt embere, Servet a jövő száz éveké. Kalvinra, mint Lutherre nézve a reformatio bevégződött: a dogmáknak, a cultusnak és az egyház kormányzatának alapos átnézésében állott; s egy másodkézből való katholicismusnak, mely épp oly változtathatlan, mint az első, megalkotására vezetett. Servet a reformatiot nem tekintette bevégzettnek. Mikor bírái azt kérdezték, hogy mit ért, a mikor azt mondja, „hogy az igazság azzal kezdődik, hogy kinyilvánítják és aztán megvalósítják lassanként", bátran igy felelt: „hogy az elkezdődött azzal, hogy a Luther idejében kinyilvánították és követték mostanig, s hogy ő úgy gondolja, hogy még ki fogják azt nyilvánitani azokra a dolgokra nézve, melyek, a hogy ő véli, még nincsenek jól kinyilvánitva".[1]

Ez éppen ugyanaz a gondolat, csaknem ugyanazok a szavak, melyeket Vinetnél olvasunk, s melyek a jelenkori protestantismusnak dicsőségét alkotják: „A reformatio elve az egyházban folytonos. Bármi fontossága legyen a XVI. százbeli eseménynek, a reformatio oly dolog, melyet folytatni kell, oly dolog, mely folytonosan ismétlődött, s melyre Luther és Kalvin csak előkészitették a talajt".

Ez nem azt teszi, hogy a biblia ne lett volna a Servet könyve; de a helyett, hogy az emberi gondolatot börtönbe zárja,

[1] A per actái.

merész és világitó nyitányokat alkotott más vallásokhoz és bölcselmekhez. Ő megvallotta, hogy „a kegyes igazságokat a zsidók iskolájában tanulta; hogy részese volt a pogányok, Plato, Zoroaster iskolájának, Trismegistusnak, kinek magam is láttam és bámultam a képét a sienne-i székesegyházban, a hol Mózesnek Egyptom könyveit nyujtja át. Servet nem tartózkodik Mahomedtől sem és kortársai erőszakos előitélete ellenére is megvallja, hogy a Korant olvasva okult, „mert egy rossz könyvben az ember jól felfoghatja a jó dolgokat“ és e könyvet idézve, elismeri, „a mi Urunk Jézus Krisztusnak legnagyobb dicsőségére, mert a Koran benne a jónak teljességét mondja“.

Ez már összehasonlitó vallástudomány volt, az a tudomány, mely az újkori irásmagyarázattal emeli, szélesiti és átalakitja a vallásos gondolkozást minden egyházban.

Servet állapitotta meg, ellenfelei nagy megbotránkozására, azt az igazságot, melyet ma minden bibliamagyarázó megenged, hogy a prófétálás szószerinti értelemben csak Izrael történelmének eseményeire van alkalmazva, és hogy ha Jézus személyére van vonatkozása, az azért van, mert magának Izraelnek is van joga a Messiáshoz.

A tanulmányozás órái alatt, melyek egyszersmind az imának és csaknem extasisnak voltak órái, – mondja nekünk Servet közlékeny lelkesedéssel — olvasta a bibliát, szemeit az irás czéljára függesztve, mely a Krisztus, „scriturae scopus est Christus“; szünet nélkül, „sine missione pulsando“, kopogtatta az Isten országa ajtóját az ég kulcsával, mely hasonlóan a Krisztus, „clavis est Christus“. Azután irásba foglalta gondolatait vagy még inkább a látományokat, a melyeket nyert és a melyeknek közlését életével kellett hogy megfizesse. „És még akkor is, kegyes olvasó, — tette hozzá — ha nem tudod e látományokat felfogni, sem Jézus származása módját és istensége teljességét érteni: elhidjed, hogy Jézus a messiás, ki Istentől született, hogy a te szabaditód legyen. Ez különösen az, a mit hinned kell, hogy a Krisztusban élj.“[1]

[1] A mi az Ige személyéről való tudományos vitát illeti, az ember jól teszi, Servet szerint, ha tartózkodik és minden vizsgálódást a Jézus Krisztus történelmi személyére irányoz. A történelmi Krisztus reá nézve ***unicus evangelista.***

És ez embert égették meg a genfi kálvinisták! Ez éppen annyi, mintha a bostoni kalvinisták megégették volna Channinget!

II.

Ha Servet Mihály a leggonoszabb és legveszedelmesebb eretnek lett volna, a genfi egyház és állam képviselőinek még sem volt joguk arra, hogy őt halálbüntetéssel, vagy bárminő törvényes büntetéssel sujtsák.

Egy eretnek lehet veszedelmes és egyszersmind gonosz. Én nem tartozom azokhoz, a kik az értelmi rendet az erkölesi és társadalmi rendtől függetlenül gondolják: az erkölesi rendben az akarat jó vagy rosz hajlamainak nagy befolyása lehet a tanokra, melyeket a gondolkodó alkot; a társadalmi rendben, e tanoknak, ha egyszer közzététettek és ha van bizonyos jellegük, romboló hatásuk van. De hogyha az értelmi rend elveiben és következtetéseiben az erkölesi és társadalmi renddel többé-kevésbé össze van kötve, tudományos müveltségű és szabadelvű államokban, a birói rendtől független marad. Az irók és szónokok megfogják czáfolni a tévedést, a családatyák és a nevelők bizonyos fokig el fogják az ifjuság neveléséből távolítani. A hatóságok nem büntetik. Elhagyják a büntetést, mikor a tévedés büntetést érdemel, azokra a titkos és csalhatatlan törvényekre, a melyek kormányozzák a világot, s melyeket Isten, a lelkiismeret egyedüli birája, alkotott. „Magatokért bosszút ne álljatok, hanem adjatok helyet az Isten bosszúállásának, mert meg van irva: Enyém a bosszúállás, én megfizetek, azt mondja az Úr . . . Ne győzettessél meg a gonosztól, hanem inkább a gonoszt jóval győzd meg“.[1]

[1] Róm. 12, 19—21. V. ö. az ó-szövetség e helyével: „Az Örökkévaló monda: Elrejtem orczámat előlök, hadd látom, mi lesz a végük. Mert elvetemedett nemzedék ez, hutelen fiak ők! . . . Bogyóik mérges bogyók, gerezdjeik keserüek. Sárkánytej az ő boruk, aspis kigyóknak kegyetlen mérge. Nincsen-e elrejtve nálam, lepecsételve az én kincseim között. Enyém a bosszúállás és a visszafizetés, mikor eljő az idő, hogy lábuk megtántorodik; mert közel van az ő veszedelmök napja, és sietve jön el, a mi rájuk vár“. Deut. 32.). Mind a két szövetség legszebb tételeiben egyezik abban, hogy Istennek, az erkölesi törvény adójának és végrehajtójának tartja fenn e törvény megsértésének büntetését.

Kalvin az Isten ügyét, a hogy ő felfogta, meg akarta boszúlni; szabad folyást engedett haragjának és törekedett legyőzni, a hogy ő hitte, a rosszat az által, a mit jónak hitt.

De hiba vagy tévedés volt-e ez részéről? A mennyiben az ember a lelkiismeretről itélhet, én azt mondom, hogy a nagy reformátor nem a harag és nagyravágyás személyes indokainak engedett, a mivel oly könnyen vádolták, hanem kötelességének hitte annak a kiirtását, kit istenkáromlónak nevezett.

Tévedés, iszonyatos, rettenetes tévedés volt ez, de nem Kalvin, nem Genf, nem a protestantismus tévedése, az a százév, sőt minden százév tévedése volt. A protestans egyháznak nem volt tudata a jövendő gyümölcsről, melyet kebelében hordott s melyet úgy fogott fel, hogy az nálanál nagyobb, nem volt tudata akkor az evangelium szelleméről. Örökölte a római egyháztól a türelmetlenség és üldözés szellemét, a római egyháztól, mely anyja volt úgy a roszra, mint a jóra nézve, s melynek hagyományait e tekintetben, valamint sok másban nem tudta elvetni. A XVI. száz reformatiója, engedjék mondanom, szakitott oly hagyományokkal, melyeket meg kellett volna tartania, és megtartott olyanokat, a melyekkel szakitnia kellett volna.

A champel-i máglyát Kalvin akarata ellen gyujtották meg — Kalvin a bárddal való kivégzést akarta — a genfi tanács rendeletére, a protestans Schweiz hatóságainak és lelkészeinek helybenhagyásával, kik attól féltek, hogy a reformatiót a katholikusok gyalázzák, ha az nem szigoruan jár el. A tévedések erőszakos elnyomása az egyház tana és gyakorlata volt Constantinus óta. Constantinus az arianus püspököket számüzte, és Arius iratait megégetésre itélte, halálbüntetés terhe alatt, a kik azokat megtartanák. Theodosius és Justinianus csakugyan a halálbüntetést mondották ki az eretnekség ellen és ez a felfogás annyira bément a gondolkozásba és szokásokba, hogy még a XVIII. században is egy Montesqieu azt irta: „Nem mondom, hogy az eretnekséget nem kell büntetni, de nagyon óvatosnak kell lenni annak büntetésében“.[1]

A protestansok megégették Servetet, mint a katholikusok megégették Huss Jánost, Prágai Jeromost, Savonarolát, d'Arc Johannát, Bruno Giordanot és annyi mást. A Servet máglyája

[1] Esprit des Lois, livre XII, ch. V.

autodafé volt, mint az inquisitio máglyái, azzal a különbséggel, hogy a protestans autodafék ritkábbak voltak és a katholikusok megszámlálhatlanok, és hogy az elsőt már rég szégyenlik a reformatio fiai, mig az utóbbiaknak még most is találkoznak ékesszóló és hallgatott védői, mint de Maistre Joseph és Veuillot Louis. A mérsékeltebb theologusok is, különbséget téve a között, a mit tani thesisnek és a tények hypothesisének mondanak, és hűségesen követve ebben a pápák tanitásait, mindig fentartják azt, hogy az eretnekség elnyomása a világi hatalom által az egyháznak joga, melyet kötelessége használni, mihelyt hatalmában áll.

De hogy beszélek rég elmúlt tényekről vagy kevésbé valósitható hypothesisekről, mikor szemeink előtt látjuk a fanatismus gyakori kitöréseit! Nem olvassuk-e jelenben is az újságokban, hogy egy délamerikai köztársaságban, Boliviában, az érsek halálbüntetést kivánt egy protestans evangelistára azért, hogy az evangeliumot saját lelkiismerete szerint prédikálta?

Visszatérhetünk a középkorba, de egy nagyság és jövőnélküli középkorba, egy képmutató és veszedelmes középkorba.

Mindazonáltal reméljünk jobb időt. . . .

De legyünk igazságosak a katholicismus iránt. Részemről ez nem kerül megerőltetésbe, mert minden tévedése és hibája mellett is mindig szerettem és tiszteltem, sőt képviselői vétkei mellett is. Az Isten nevében való gyilkolás nem a katholikus egyház ujdonsága: a régi hebraismustól örökölte azt. A vallási megfélemlités a Sinai hegy lábánál kezdődött, mikor Mózes a törvény tábláit széttörve, az aranyborjut a tüzbe vetette és a bálvány porát a puszta vizével keverve, megitatta imádóival. Azután nem a világi hatalomhoz, hanem a papi hatalomhoz fordulva és a két hatalmat és két bosszúállást egybevéve kiáltotta: „Valaki az Uré, jőjjön én hozzám“, „kössön mindenitek fegyvert az oldalára és menjetek által és jőjjetek vissza a táborba az egyik kaputól a másikig és kiki mind ölje meg az ő atyjafiát, barátját és rokonságát“.[1]

Ez a vad buzgóság diesértetett később a papi törzs áldásában: „Lévi azt mondotta atyjának és anyjának: Nem tudom kik vagytok! testvéreinek és gyermekeinek: Nem ismerlek titeket!... Az ő kezeinek munkája legyen kedves előtted. Rontsd

[1] Ex. 32.

meg derekukat az ő reá támadóknak és az ő ellenségeiknek, hogy fel ne kelhessenek".[1]

Izrael egész története e véres szövettel van átszőve. Első királyuk Saul, első prófétájuk, Sámuel által megvettetik, mivel hallgatott az emberiesség szavára és kegyelmet adott egy legyőzött királynak, kit az Isten embere könyörtelenül darabokra vagdalt az Úr előtt.[2] Később Jehu, az esküszegő katona, Ilyés és Elizeus pártoltja, meggyilkoltatja főnökeit, az igaz cultushoz hütelen dynastia herczegeit és véres kezét nyujtja a kegyes Jonadabnak és a maga kiséretéhez csábitja: „Jer velem és lásd meg, mint állok bosszút az Urért".[3]

Talán az ily iszonyatosságok szolgáltak arra, hogy a durva és csaknem vad törzsek megtartsák vallási és társadalmi nagy rendeltetésüket, mely törzsek, a nélkül, hogy tudatuk lett volna róla, a jövő magvát hordták magukban. Bárhogyan legyen, a felelősséget nem akarom az ó-szövetség Istenére háritani, ki előttem ugyanaz, mint az uj-szövetségé, ki nem egyszerre, hanem fokozatosan jelentette ki magát imádóinak, sőt még a prófétáknak is.

A monotheismus a legtisztább és mondjuk, egyedül igaz vallás a földön. De éppen ez által a legtürelmetlenebb, a Jézus felekezeteinél éppen úgy, mint a Mózeséinél és a Mahomedéinél; nem azért, mintha az igazság maga maga által türelmetlen lenne, de azzá lesz azoknak tette által, a kik vallják és terjesztik. Isteni buzgalom van bennük, mondja Pál apostol, de nem a tudomány szerint, nem főleg a szeretet szerint. A vallási igazság buzgalmával nem tudják összekötni ama legfőbb hatalom tiszteletét, melyet Isten a lelkiismeretek számára tartott fenn és ama szabadság tiszteletét, melyet az ember számára hagyott fenn, még a legrosszab visszaélések mellett is, melyeket elkövetni lehet. Fanatismusig vitt vallásukban félreismerik az igazi kegyesség jogait, a szeretet és igazságosságéit.

Bizonyára az evangelium szelleme más; az Nyugaton elvetette az erőszak alkalmazását, mint elvetette Keleten a buddhizmus, mindazonáltal azzal a nagy különbséggel, hogy a

[1] Deut. 32. r.
[2] I. Sámuel 15. r.
[3] II. Kir. 10. r.

buddhismus elfogadja és bátoritja a bálványimádást, holott az igaz kereszténység azt számüzi.

A monotheistikus vallások közt az ős kereszténység kivétel a türelmetlenség és vadság érzelmeire nézve, melyek az emberi természettel vele járnak még akkor is, mikor az vallásos, vagy történelme szerint beszélve, abban a mértékben járnak vele, a mily mértékben vallásos. Vallásosak, őszintén és buzgón vallásosak voltak Izrael és a katholicismus nagy theokratái, Sámuel és Josias, Ximenes és Torquemada és mintha látnám, hogy némelykor a szent gyilkolások napja után magános ágyukba ledőlve olvassák egy zsoltáriró vad énekét: „Istendicsőités legyen az ő torkukban, kétélü fegyver kezeikben, hogy bosszút álljanak a pogányokon és hogy megfenyitsék a nemzeteket! Hogy kötelekre füzzék királyaikat, főembereiket pedig vasbilincsekbe. Hogy végrehajtsák rajtok a megirott itéletet. Dicsőség ez az ő minden kegyeltjére“.[1]

Ezek tanitványainak, a kik azt kivánták tőle, hogy ellenségeire tüzet szállitson az égből, mondotta Jézus: „Nem tudjátok minémü lélek legyen ti bennetek, mert az embernek fia nem azért jött, hogy elvesztené az embereknek lelkét, hanem hogy megtartaná“.[2] De a tanitványok nem fogták fel ezt.

Emlékezzenek az új-szövetség könyvei közt a legrégibb könyvre, mely az evangelium előtt iratott és a szájon élő evangeliumnak oly közeli szomszédja volt. Hallják a vérfürdő kiáltásait, melyeket az Apocalypsis hallat Róma ellen, igaz pogány, de végre is jogot, tudományt és miveltséget őrző Róma ellen. Jézus többé nem a jó pásztor, ki a menekülő juhot vállaira veszi, pásztorbotját elvetette magától messze és fogai közt éles kardot tart. Ruhája vérrel festett, mely többé nem az övé, és a ragadozó madarakat hivja a rettenetes vacsorára, melyet nékik készitett: „Jöjjetek el és gyüljetek egybe a nagy Istennek vacsorájára, hogy egyétek a királyoknak és hadnagyoknak húsát a lovaknak és az azokon ülőknek husát, minden szabadosnak és szolgának, kicsinyeknek és nagyoknak húsát!“[3]

1553 okt. 27-én, egyikén amaz őszi reggeleknek, melyek Genfben oly szépek szoktak lenni, — képzelem, hogy az a nap

[1] Zsolt. 149.
[2] Luk. 9., 55.
[3] Apocalyp. 19. r.

is az volt amaz ellentétnél fogva, melyet a jóakaratú természet állit az ember rosszaságával szemben — a gyászos kiséret elhagyta a városházát, hol az itéletet kihirdették, hogy a Champel mezőre menjen, hol azt végrehajtják. Az elitélt Kalvintól alázatosan kegyelmet kért és mindazoktól, a kiket megsérthetett; könyörgött Istenhez, hogy bocsásson meg az ő vádlóinak, de visszautasitotta azt, hogy a mit ő igazságnak tekintett, megtagadja. A vesztőhelyre érkezve, magát a nép kegyébe ajánlta és imáját egyesitette az érte mondott imákkal. Elhiszik-e, hogy Kalvin ezt néki szemére vetette? „Úgy imádkozott, mint az Istenházában, irja a kivégzés után, kétségbe vonva martyr voltát; nem tudom, hogy milyen lelkiismerettel tehette azt, mert azt irta volt, hogy Genfben nincs sem Isten, sem templom, sem kereszténység, mivelhogy ott a kis gyermekeket keresztelik meg. Ezzel eléggé megmutatta, hogy nézetei neki mit sem értek.“ [1] A mint imáját szemére vetette, szemére vetette a haldoklónak hallgatagságát is: „Egy szót se igyekezett mondani, hogy igazolja tanát, hanem úgy állott ott, mint egy fatuskó. Mit jelent ez? Nem félt, hogy a nyelvét kivágják, szája nem volt bezárva; senki se védte, senki nem szólt, hogy elmondja, a mi róla jónak látszik.“ Az Institutio szerzője feledi, hogy Krisztus is hallgatott az ő birái és hóhérai előtt. Ilyen dolgokat irni olyan halálról más napon, ehez a nagy Kalvin szellemét nagyon el kellett hogy vakitsa a legrettenetesebb szenvedély, a theologiai szenvedély.

Servet mégis vaskötelekkel volt a máglyához kötve, fején kénkőbe mártott szalma-koszoru volt, mint martyrkorona, oldalára akasztva annyira szeretett könyve, a Restitutio Christianismi; e könyv az ő tiszta és munkás életének egyetlen gyümölcse és e könyvbe öltözött fel a halál és az örökkévalóság előtt.

És mégis, mikor a fáklyát égni látta, a rémület és könyörület kiáltását hallatta saját anyanyelvén: *Misericordias!* Ez a természet kiáltása volt, de a lélek beszéde nem kevésbé volt ékesszóló. Szeretném még egyszer ismételni és óhajtanám, hogy az emlékoszlopra, a melyet emelni akarunk, bevésessék: „Jézus, örök Istennek fia, könyörülj rajtam!“ A genfi theologusok istenkáromlást láttak abban.

[1] *Declaratio*, memoire justificatif publié par Calvin en 1554.

Az ég meghallgatta imáját abban a pillanatban, a hogy ajkán kibocsátotta, de a föld hosszú ideig siket volt és csakis ma, három és félszáz év után, jött el az az idő, mikor az emberek egyetértenek abban, hogy a lelkiismereti szabadság és vallási haladás martyrjának igazságot kell szolgáltatni. E nagyszerü elégtétel órája ütött, és Genf, a nemes Genf, mely keresztény maradt és szabadelvü lett, azt hirdeti, hogy nem emelhetnek előbb emléket Kalvinnak, bármennyi jogczíme is van arra, míg előzetesen nem emelnek emléket Servetnek, mit közös egyetértéssel kivánnak, kibékülve a felülről jövő tiszta világosságban és tiszta szeretetben, mely nem sajnálja, hogy meghalt, s mely bánkodik, hogy ölt!

Péterfi Dénes.

A vargyasi zsinat.

(Folytatás.)

III.

Az E. K. Tanács jelentése.

Méltóságos és főtisztelendő E. Zsinati Főtanács!

Tiz hónapra terjed az az idő, mely a' mult évi E. Főtanácsi gyülésünk óta eltelt. Az E. K. Tanácsnak e tiz havi munkálkodásáról van szerencsénk a jelentést teljes tisztelettel a következőkben terjeszteni be.

A mult év október havi Főtanácsi gyülés után az E. K. Tanács 10 rendes és egy rendkivüli ülést tartott. A főtanácsi határozatok közül azok, melyek az E. K. Tanács hatáskörébe tartoztak, vagy oda utaltattak, mind elintéztettek. Az intézkedések és a határozatok végrehajtása körül nehézségünk nem volt. Az egyes bizottságok és tisztviselők, valamint az esperesek, iskoláink igazgatóságai és igazgatói lelkiismeretes pontossággal teljesitették kötelességeiket. Sürgetésre szükség nem volt. Késedelem miatt fenn nem akadtunk semmiben.

Az évi esperesi vizsgálatokat esperes afiai személyesen végezték és pedig a legtöbb helyen a f. év elején életbe lépett szervezeti törvényeinknek megfelelően. Eljárásaik és intézkedéseik körül kellő erélylyel és tapintattal jártak el. Az egyházközségekben, valamint a belső emberek között nagyobb mérvü egyenetlenség nem fordult elő. Az egyházközségek vagyonkezelése körül évről-évre több takarékosság, rend és lelkiismeretesség nyilvánul. A hol ez vagy más tekintetben intézkedéstételre volt szükség, ott mind esperes afiai, mind az E. K. Tanács megtette kötelességét.

Világi hiveink élénk érdeklődést tanusitanak egyházunk ügyei iránt. Lelkészeink tulnyomó része lelkiismeretes buzgósággal és szép sikerrel működik. Tanitóink és énekvezéreink szintén ki kivánják venni részüket az egyházi munkálkodásból. A vallás-erkölcsi élet mindenütt megnyugtató. A hivek áldozatkészsége nem csökkent, a vallásos buzgóság nem hanyatlott. A legnagyobb baj csak az, hogy hiveink nagyrésze a hazai

nyomasztó gazdasági viszonyok miatt, szegénységgel küzd, a mi okon egyházközségeink sem emelkedhetnek vagyonilag.

Az egyházközségek 1902. évi számadásainak adatai szerint van szerencsénk az ingó vagyonról a következő jelentést terjeszteni be. (Itt a végösszegeket közöljük. Szerk.)

I. A püspöki vizsgálat alatt álló egyházközségekben az 1902. évben összes vagyon év végén 320,888 kor. 78 fillér.

II. A kolozsdobokai egyházkörben, az egyházközségekben összes vagyon 5478 kor. 79 fillér.

III. Az aranyos-tordai egyházkörben, az egyházközségekben összes vagyon 193,159 kor. 56 fillér.

IV. A küküllői egyházkörben, az egyházközségekben összes vagyon 35,896 kor. 93 fillér.

V. A marosi egyházkörben, az egyházközségekben összes vagyon 118,059 kor. 37 fillér.

VI. A keresztúri egyházkörben, az egyházközségekben összes vagyon 101,109 kor. 34 fillér.

VII. Udvarhelyi egyházkörben, az egyházközségekben összes vagyon 103,179 kor. 28 fillér.

VIII. A felsőfehéri egyházkörben, az egyházközségekben összes vagyon 14,754 kor. 01 fillér.

IX. A háromszéki egyházkörben, az egyházközségekben összes vagyon 186,358 kor. 81 fillér.

X. A Duna—Tisza-menti egyházkörben, az egyházközségekben összes vagyon 23,787 kor. 10 fillér.

Az egyházkörök rendes és rendkivüli közgyüléseiről felvett jegyzőkönyvek a szükséges észrevételek és intézkedések megtétele mellett, jóváhagyattak.

A belső emberi nyugdijintézet tagjai közé fölvétetett Katona Mihály.

Épitkezésre engedélyt adtunk Laborfalvának esűrépitésre, Kaálnak tanterem, Vadadnak iskola, Buzaházának, Kis-Adorjánnak tanitói lakás, Nyomátnak tanterem, Füzes-Gyarmatnak templomépitésre, Tordán és Derzsben templom, Kolozsváron torony, A.-Boldogasszonyfalván templom és torony, Maros-Szent-Benedeken templomjavitásra, Hévizen csűr- és istállóépitésre, Ladamoson a jószágigazgatói lakás kijavitására.

A vallástanitóknak vallástanitásért az államtól vagy községektől kapott dijait összeirattuk s tisztelettel jelentjük, hogy belső embereink e czimen 10,536 koronát kapnak évenként.

A volt jószágfelügyelőség működése és fizetése 1902. deczember 31-ével beszüntettetett. A jószágfelügyelőségi 10 évi iratok beadattak egyházunk levéltárába. E. K. Tanács kifejezte a jószágfelügyelőknek, Molnár Sándor, Benczédi Gergely és Benkő Mihály afiainak és Albert Dénes volt jószágigazgatónak több évi sikeres müködésükért a maga elismerő köszönetét s ennek kifejezését az E. Főtanácsnak is ajánlja.

A gazdasági bizottság müködését f. évi január 1-ével megkezdette.

Néhai s.-kőröspataki Téglás Mihály és Szentgericzei Iszlai József már régebben egyházunknak hagyományozták volt birtokaikat, megterhelve mindkettő özvegyeiknek holtig tartó haszonélvezetével. Mindkét hagyományozónak neje elhalván, E. K. Tanács tekintettel, hogy egyik birtokot se lehetett volna Egyházunknak nagyobb haszonnal kezeltetni, mivel tagositatlanok és kisebb terjedelmüek s ezen kivül az Iszlai-féle hagyaték a szentgericzei egyházközséggel egyenlő arányban közös, eladóvá tette s az ingatlanok legnagyobb részét már el is adta. Ez és az E. Főtanács mult évi határozata alapján a Téglás-féle alapitvány az 1903/4 tanév elején egy egész konviktusi kedvezményes helylyel életbe léptettetik. Ugyancsak életbe léptettetik a Koncz Judith-féle alapitvány is.

Néhai Raffaj Károly özvegye az alapitványi birtokot, melynek haszonélvezője volt, a f. évben egyházunknak szabad rendelkezésére bocsátotta. A fennebbi okok alapján E. K. Tanács e birtokot is eladóvá tette.

Erdőeladásra engedély adatott Alsó-Járának és H.-Karácsonfalvának.

Birtokvásár iránti szerződések hagyattak helyben Kálnoknak és Alsó-Járának.

Birtokeladás engedélyeztetett Abásfalvának, Medesérnek. Birtokcsere Firtos-Váraljának.

Tagositás még folyamatban van Bányabükkön, Bágyonban és Kolozsváron.

A Debreczeni Szabó József-féle alapitványi ház ujraépittetett, s az épitkezésre az alapitványnak kölcsön felvétele engedélyeztetett.

Jogtanácsos afiának a peres ügyek állásáról beadott jelentéseire E. K. Tanács a szükséges intézkedéseket mindig megtette.

Sajnálattal kell jelentenünk, hogy a petrozsényi leányegyházközség részére az E. Főtanács mult évi határozata alapján tett folyamodásukra, a pénzügyminiszter úr semmi államsegélyt nem helyezett kilátásba.

Vas István lelkésznek a h.-jánosfalvi egyházközség javára tett alapitó-levele megerősittetett. Szabó Eleknek azon szerződését, melylyel a bözöd-kőrispataki egyházközségnek egy darab földet ajándékozott, jóváhagytuk.

Jóváhagytuk a papnevelő-intézet önképzőkörének alapszabályait és kollegium jó karban tartása feletti felügyeletről szóló szabályzatot.

Egyházunk neve „Magyarországi Unitárius Egyház“ névre változtattatván, a telekkönyvekben is a névkiigazitás szükségessé vált. Jogtanácsos afia a megbizáshoz képest a kiigazitásokat mindenütt keresztül vitette.

Lőfi Áron, bölöni lelkész papságának 50-ik és Hadházy József 41-ik évét ünnepelvén meg a f. évben, E. K. Tanácsunk mindkettőt üdvözölte.

Egyházunk javára a mult október óta tett alapitványokról, adományokról, valamint egyes, a Főtanács elé tartozó jelentésekről és ügyekről a tárgysorozat rendjén fogunk beszámolni.

Ez évben az E. K. Tanácsi irodát megvizsgáltatta az E. K. T. Tanács egyszer, a Főtisztelendő püspök úr megvizsgálta többször. Mindig minden rendben találtatott.

A főgymnásiumi tanárok Benczédi Gergely nyugalmaztatása és Ulár Pál elhalálozása után kétszer léptettettek elő a fizetési fokozatban.

Öt éves korpótlék utaltatott dr. Gál Kelemen, dr. Nyiredi Géza, Gálfy Lőrincz főgymn. tanároknak és Régeni Áron elemi isk. tanitónak.

Rendkivüli segély útaltatott a szabédi egyházközségnek a 2-ik tanitói állás javára, továbbá özv. Nagy Mózesnének és Fodor Ferencznek.

Kölcsön felvételre engedélyt adtunk a laborfalvi, iklandi, derzsi, pipei, kidei, tordai, vadadi, alsó-boldogasszonyfalvi és füzesgyarmati egyházközségeknek. A kölcsön-ügyeket elintéztük.

Néhai Bartalis Sándornénak a mult évi Főtanács 40 k. segélyt állapitott meg. Nevezett özvegy a pénz felvétele előtt elhalálozván, a segély leánya, Bartalis Ilona részére utaltatott ki temetési költségekre.

A sz.-udvarhelyi egyházközségnek engedély adatott arra, hogy templomépitési czélra saját hiveink között gyűjtést indithasson.

Egyes kisebb számadások, melyek nem tartoznak az E. Főtanács elé, mint iskolafőnöki, egyházi és iskolai nyomtatványokról, tanulók kórházdijairól szóló számadások jóváhagyattak.

Egyházunk különböző alapjainak több alkalommal értékpapirok vásároltattak s a vásárlás még folyamatban van.

Vásároltatott a mult Főtanács óta	
a központár részére	167.400 K. és
a belső emberi nyugdíj-alap részére	10.000 „
Együtt . .	177.400 K. értékü

állampapir.

A Főtisztelendő Püspök úrnak a kezelése alatti Dávid Ferencz és az ezredéves alapok 1902. év végi állapotáról beadott számadásos jelentései tudomásul vétettek. Előbbi alapra nézve külön előterjesztésünk is lesz.

Nagyajtai Incze Mihály-alap 1902. évi kamatának $^{2}/_{3}$-a egyenlő arányban osztatott meg özv. Boros Sándorné és Perédi Józsefné és árvái között.

Özvegyi és árvai segélyek útaltattak a belső emberi nyugdíj alapból Gábor Albertné és árvái, Kis Lászlóné, Dali Ádámné, Nagy Mózes árvái részére.

81.640 K. egyh. közigazgatási államsegély iránt folyamodást adtunk be a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrhoz.

A gazdaságok 1903. évi költségvetései jóváhagyattak. A Berde kezelési alapnak, mivel a bányabükki birtokot a kolozsvári Koncz-alaptól megvásárolta, a birtok árának kifizethetése végett 48.000 K. kölcsön-felvétel iránt adatott engedély. A ladamosi uradalomnak pedig cséplőgép vásárlásáért 8000 K. kölcsön felvételére.

A báró Orbán Balázs hagyatékát az örökösök perrel támadták volt meg, a per bejezést nyert, még pedig a keresztúri gymnasiumunk javára. A hagyatéki további eljárás lebonyolitásával megbiztuk jogtanácsos afiát.

A kolozsvári iparosok hitelszövetkezete felszámolás alá került. Egyházunk érdekelve van itt mintegy 98.000 K.-ig, mivel biztositékot kaptunk, hogy pénzünk a felszámolás folytán 4%-al kamatozva kifizettetik, semminemü lépést nem tettünk a hitelszövetkezet ellen. Azonban megbiz'a E. K. Tanácsunk jogtanácsos afiát, hogy az ügy fejleményét kisérje kellő figyelemmel s ha kell, a szükséges lépéseket egyházunk nevében tegye meg. Eddig ott elhelyezett pénzünknek 20%-át kifizették.

Egyházunk pénzeinek jövőre leendő elhelyezésére kijelöltettek az egyes pénzintézetek.

Péterfi Zsigmond vasúti nyug. igazgató a f. évben a Főtisztelendő Püspök úr nevenapja alkalmából 50 koronával gyarapitotta korábbi alapitványát. E. K. Tanácsunk kifejezte köszönetét a nemes adományozónak.

Kamatcsökkenés okán a közpénztárban kezelt dézma kárpótlási tőkéjüket kérték ki az egyes egyházközségek további kezelésre. E vagyona kiadatott a toroczkói, t.-szent-györgyi, désfalvi egyházközségeknek.

Az udvarhelyi egyházkör kérésére, a jogügyi bizottság meghallgatása után E. K. Tanács kimondta, hogy a Berde-alapból évenkint a főtanácsi ebédekre fordítandó 600 K.-t kiadja zsinatok alkalmával is a zsinatot tartó egyházköröknek. Ez összeget f. évre. az udvarhelyi egyházkörnek ki is útalta.

A Berde-alapból egy kollegiumi tanár megjutalmazására rendelt évi 1000 K. az 1902/3. tanév végével Mózes Andrásnak itéltetvén oda, jelzett összeg a néhai gyermekeinek kiutaltatott.

Kongrua utaltatott 1903. év I. felében 95 lelkészünknek . . .	42.768 K. 57 f.
Kongrua utaltatott 1903. év II. felében 94 lelkészünknek . .	42.251 K. 16 f.
Együtt . .	85.019 K. 73. f.

Iskolaügyben szerződéseket hagytunk jóvá H.-Jánosfalvának iskolája községivé, Szabédnak államivá változtatására, Csehétfalvának engedély adatott iskolájának államivá változtatása iránt.

Papnevelő-intézetünk és középiskoláink tanterveit és tantárgy felosztási tervezetét jóváhagytuk.

Sz.-Keresztúron a 6-ik osztály beállitására vonatkozólag az E. K. Tanács a maga hatáskörében megtette a szükséges intézkedéseket. Épitkezés czéljából az iskola meglévő telkéhez még újabb területet vásároltunk, a tervrajz is készen és felterjesztést tettünk a vall. és közoktatásügyi miniszter úrhoz államsegélyért és az erre vonatkozó szerződés megkötéséért. Sajnos, mivel az államtól ez ügyben választ még mind nem nyertünk, nem lehetett elkészülni arra, hogy a 6 gymn. osztályt már az 1903/4. tanévben megnyissuk.

A kolozsvári kollegiumban 8930 K. konviktusi kedvezményre vétettek föl tanulók.

A tankerületi főigazgató meglátogatván a mult tanévben kolozsvári és sz.-keresztúri gymnasiumainkat, egyes észrevételeit felterjesztette a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrhoz, melyek közöltettek E. K. Tanácsunkkal s E. K. Tanács megadta azokra vonatkozólag felvilágositásait, nevezetesen, hogy miért kellett h. tanárokul oly egyéneket alkalmaznunk, a kik tanári vizsgával nem birtak.

Balázs András papnövendéknek engedély adatott indokolt folyamodása alapján arra, hogy a 3 évi tanfolyam elvégzése után lelkészi szakvizsgálatot tehessen.

Középiskoláinkban a vizsgálatok sorrendjét megállapitottuk s a vizsgálatokra biztosok küldettek ki.

A Murányi Farkas Sándor-alapból, az alapitó óhajához képest az 1902/3. tanév végén kiadandó 100 K. pályadij Ürmösi József polgárdi lelkésznek utaltatott ki.

Végül tisztelettel jelentjük, hogy a tanügyi és gazdasági állapotokról külön jelentést fogunk az E. Főtanács elé terjeszteni.

Ezekben volt szerencsénk a jelentést teljes tisztelettel megtenni. Kérjük a Méltóságos és Főtisztelendő Zsin. Főtanácsot, méltóztassék azt jóváhagyólag tudomásul venni.

IV.

Elintézett ügyek.

A jelentések felolvasása után hivatalukban megerősitést nyertek: Daniel Lajos udvarhelyköri, ifj. Daniel Gábor és Kovács József duna-tiszamenti felügyelő gondnokok és Józan Miklós budapesti esperes. Egyházi tanácsosoknak megválasztattak: Per-

czel Ferencz orsz. hitelszövetkezeti igazgató, dr. Demeter Lőrincz főszolgabiró, Pataki Sándor főszolgabiró.

Ezután a következő alapítványokat jelenti be az E. K. Tanács: Hadházi József, dézsfalvi 41 éves lelkész családja 400 K. A sz.-keresztúri népbank néh. László József tanár emlékére 100 K. Id. Daniel Gábor és Boros György részéről az osztálytársak a konviktusi alapra gyűtve 100 K. Bulyovszky Gyuláné 200 K.

A pénztári és gazdasági számadások, jövő évi költségvetések megvizsgálásáról az egyes bizottságok jelentései örvendetes tudomásul vétettek, mivel azok általában kedvezően szólanak. A gazdasági bizottságnak, Beneczédi Gergely pénztárnoknak, a számvevőknek buzgó működésükért a zsinati főtanács teljes elismerését fejezte ki.

Bedő Albert 100 K. pályadíját egy pünkösdi egyh. beszéddel Kelemen Árpád kaali lelkész nyerte el.

Csifó Salamon egyh. és püspöki titkár, miután a kolozsvári egyházközség II. rendes lelkészének megválasztotta, theologiai tanárnak is megválasztatott, s eddigi állásában tanusitott buzgó működése osztatlan elismeréssel jutalmaztatott.

Nyugdíjba bocsáttattak: Dézsi Mihály szováti lelkész, Sándor Márton h.-okländi énekvezér.

Rendes tanárnak a kolozsvári főiskolához megválasztatott Márkos Albert, helyettes tanároknak dr. Barabás Ábel és Péter Lajos, a sz.-keresztúri gimnáziumhoz Nagy Lajos.

A főtanácsi bizottságba megválasztattak: Kelemen Albert, Raffay Domokos, Végh Mihály, Lőrinczy Dénes, Pap Mózes, dr. Ferenczy Géza, Hadházi Sándor, Kozma Ferencz, Orbók Ferencz rendes tagoknak, Gvidó Béla, Lőrinczi István és dr. Ferencz József póttagoknak.

Derzsi Károly, tordai tanár fizetése a helyzetnek megfelelőleg rendeztetett, valamint Barabás Lajos székely-keresztúri tanáré is.

A theologiai szakvizsgálati bizonyitványnak beterjesztett szövegezése jóváhagyatott.

A székelyudvarhelyi egyházközség önállósitása kimondatott. A brassói leány-egyházközségnek anyaegyházközséggé való változtatása ügyével az E. K. Tanács bizatott meg.

Az E. K. T. elszámolása kollegium épitéséről jóváhagyó tudomásul vétetett.

Mint új papok felszenteltettek: Szabó Albert szőkefalvi, Bölöni Vilmos s.-kőröspataki, Gálffi Zsigmond mészkői, Sándor Géza siménfalvi, Lőrinczi Dénes böződújfalusi, Boor Jenő iklandi, Barabás István tordátfalvi, Biró Pál m.-sz.-benedeki, Gál Miklós datki, Balázs András hódmezővásárhelyi, Sándor Gergely m.-sárosi, Ádámossy Gábor sz.-mihályfalvi, Antonya Mihály szováti, Katona Ferencz martonosi és Ürmösi József polgárdi lelkészek.

A désfalvi és szentmihályfalvi egyházközségeknek a lelkészi terménykepe megváltása engedélyeztetett.

A fő-, közép- és elemi iskolákra, valamint a vallástanitásra vonatkozó jelentések örvendetes tudomásul vétettek s a szükséges hiányok pótlására az illető esperesek megfelelő utasitást nyertek.

A jutalmak és segélyek kiosztása ügyében az E. K. T. javaslatai elfogadtattak s ennek értelmében az esperesi fizetések megállapittattak. Államsegélyből kiosztatott 20 ezer korona, ennek fele, a főtanácsi bizottság javaslatára, az új kollegium épitésére felvett kölcsön törlesztésére fordittatott, a többi egyházközségeknek, papoknak, tanitóknak osztatott ki. A br. Baldácsy-alapból kiosztatott 8500 korona különböző segélyezések czimén. A Dávid Ferencz-alapból hasonló czimeken kiosztatott 1241 kor., a Kovács Dénes és Benczé Anna-alapból 1000 kor. A Berde-alapból a méhészeti és gyümölcsészeti munkálkodás jutalmazására 2000 korona állott rendelkezésre, de csak 660 korona osztatott ki megfelelő pályázók hiányában, 1340 korona a közalapba helyeztetett el egyéb szükségletek fedezésére.

Végül a szavazatszedő bizottság elnöke beadván jelentését, egyházi képviselő tanácsosoknak a kisorsoltak helyére megválasztattak: Zsakó István, Kelemen Albert, Mikó Imre, Péterfi Dénes, Sándor János, Orbók Ferencz, Kovács János, Végh Mihály, Pákei Lajos. Felügyelő gondnokoknak a kolozsvári kollegiumhoz Gál Jenő kir. táblai tanácselnök, a sz.-keresztúrihoz Daniel Lajos vargyasi nagybirtokos. Gazdasági bizottsági tagoknak választattak: dr. Nagy Zoltán ügyvéd, Ürmösi Jenő bárói birtokos.

A pénzügyi bizottság elnökének megválasztatott közfelkiáltással Kozma Ferencz koll. felügyelő gondnok és kir. tan. tanfelügyelő. Megemlitjük még, hogy a tordai iskola az államnak további két évre ismét bérbeadatott, továbbá, hogy dr. Bedő Albert országgyűlési képviselő egy karácsoni egyh. beszéd megjutalmazására pályadíjul ismét 100 koronát adott.

Ezután az idő előrehaladtával néhány jelentéktelenebb tárgy a napirendről levétetett s Kelemen Albert esperes imája után, mielőtt a gyűlés bezárult volna, Ferencz József püspök köszönetet mondott hathatós közreműködésükért id. Daniel Gábor és br. P. Horváth Kálmán főgondnoknak, továbbá az espereseknek s a szép számban megjelent egyh. tanácsosoknak, kik lelkesen éljenezve az általánosan tisztelt és szeretett főpásztort, kellemes emlékkel vettek búcsut a zsinat e nevezetes szinhelyétől, megköszönve egyuttal a Daniel családnak s az egész község érdemes lakóinak azt a szives vendégszeretetet, melyből mindenkinek jutott, a ki e szépen rendezett zsinati ünnepélyeken megjelent.

. . . N.

Az igazság kapuján belül és kivül.*

Alapige: Zsolt. 118. r. 19. v. „Nyissátok meg nékem az igazságnak kapuit".

Kelet gondolatvilága tele van képekkel s kelet irodalmát a képek ismerete nélkül tanulmányozni, alaposan megismerni nem lehet. A zsidó nép kelet népei közé tartozott. Irodalma, egyéni, társadalmi, vallásos és politikai élete ennek se nélkülözi hát a képeket. A képek keleti pompával ékitett költői öltözetben állitják elénkbe a valóságot és a sok csillogás, a sok fény nem egyszer úgy elkápráztatják, úgy elvakitják szemeinket, hogy észre sem vesszük a valóságot. A zsidó nép vallásos irodalma, melyet mi is birunk szent könyvünkben, meggyőzhet erről mindnyájunkat. Lybanonnak czedrusa: a szerelmetesnek alakja; liliom a tövis között, a kiválasztottnak hasonlata; tűz a próféta ajkán: Istennek beszéde; ingadazó nádszál a tó partján: a pusztai prédikátor erős jellemének ellentéte. A képek és hasonlatok Istenről is megemlékeznek. Felleg a pusztában: isteni gondviselés, mely óvja népét a hőség ellen; tűzoszlop: Istennek világossága a nép előtt, kinek villámlás az ő szemöldöke és menydörgés az ő haragja. Mint szent ott lakik Isten a szentek szentében, mint jóság a menyekben és mint szigoru, igazságos biró kérlelhetelenül áll az igazságnak ama kapujában, melyet a keleti képzelet alkotott.

Izrael népe, mely semmit se hallott még a szerető atyáról, mely felett még mindig egy szigoru itélőbiró állt, s mely Istennek még csak igazságos jutalmazását, — vagy kérlelhetetlen büntetését tanulta érezni, rég felépitett már képzeletével két országot: az igazság és kárhozat országát s rég felépitette a kettő közé az igazság kapuját, melynél ott áll a rettentő biró és a mely csak kevesek előtt nyílik meg. Dávid, a nagy király kelet népéhez tartozott. A képek az ő lelkét is magukkal ragadták; gondolat-, érzelem-világát és cselekvési körét befolyásolták. Millió nép érzi hatalmát; gazdagságát, fényét bámulják, intéseit parancsnak tartják. Dávid, a nagy király most magányában ül, önéletéről, önsorsáról gondolkodik. Képek jelennek

* Beköszöntő beszéd. Elmondatott a kolozsvári unitárius templomban 1903. okt. 4-én.

meg előtte; e képek közt legnagyobb a nép képzelete által épített *igazságnak kapuja* s hánykódik lelkében. Elvonulnak előtte bűnei, jótettei, vallásos buzgósága, az Isten jósága, szabaditása és irgalmassága. És a király, ki mindenki előtt nagy, érzi most önkicsinységét s az Isten nagyságát, öntettei gyarlóságát, és az Istennek tökéletességét. Hiszi, hogy fel van épitve az igazságnak kapuja, s ott áll a mellett az itélő. De vajjon megfogja-e ez nyitni a kaput előtte? Nem!.. nem!.. Hiszen bűnei, tévedései, titkos vágyai s a vér, mely kezéhez tapad, örökre elzárják azt előtte. De igen! igen!... Hiszen bűnbánata, az úr előtt való szolgálata, buzgósága és igazsága csak meg fogják azt talán nyitni előtte. De hát mi is van ott túl ama kapun? A hit szerint szent, isteni élet, szabadulás, s ott kivül kárhozat. Vajjon megnyilik-e hát e kapu előtte, a nagy király előtt? Kép képet követ, képzelet képzelet után vonul előtte, s bizonytalanság, kétség között tudni, látni, bizonyságot nyerni akarva, kezét mintegy ég felé emelve kiált: „Nyissátok meg nékem az igazságnak kapuit!“

Atyámfiai! Azt mondják, az emberiség és az egyes ember élete is a vágyódások, kisérletek és tévedések meg nem szakadó lánczolata.

Minket ma már a keresztény eszmék vezérelnek s a kereszténység soha el nem évülő alapgondolata: a szeretet a rugója tetteinknek. De mint kelet népe, de mint Izrael s a nagy király, mi is gyakran állitunk képeket magunk elé. Vágyaink vezérelnek, s jobbá, szebbé, boldogabbá akarjuk tenni az emberiséget és önéletünket. A szeretet törvénye által parancsolt kötelességek tettre, munkára serkentenek. Aztán előállunk az egyház, a társadalom, a haza és emberiség érdekében munkálni, hogy bár egy paránynyival előbb vihessük a szent-ügy diadalát. De vajjon munkánk beválik-e, lelkünk nem hiába emésztette-e önmagát, sziv-vérünk nem lett-e az önzésnek áldozva? E kérdések támodnak keblünkben. És legnemesebb munkánk után talán mi is, mint a nagy király, magányba vonulunk. Hányjuk, latolgatjuk a kérdéseket; lelkünk háborog, nincs nyugalom. Életünk képei elvonulnak előttünk, tetteink csüggesztnek, vagy lelkesitenek, de lelkünk felkorbácsolt, hullámos tengerén nincsen bizonyosság. Vajjon legszebb tetteinkkel is jót tettünk-e, nem volt-e életünk elhibázva? s vajjon még lelkiismeretünk nyugalma is nem egy hamis érzés-e? E kérdések szorongatnak s ez érzelmek, e gondolatok között elvonulnak előttünk a dicső nagyok képei. Talán egy Sokrates magasztos tanával s a méreg kehelylyel kezében; talán az idvezitő világot boldogitó eszméivel, tetteivel s a kinos kereszthalállal; talán vallásunk nagy apostola, az Isten oszthatatlan egységének hirdetésével és a dévai vártömlöczczel. Elvonulnak e nagyok ellen feltámadt tömegek sötétségükkel, vakbuzgóságukkal. Lelkünk önmagába

tér; előttünk most az ember, majd Isten itélete. Kisérlet-e, tévedés-e hát minden e földön? Mi vár reánk, emberi, vagy isteni itélet s melyik lesz az igaz? Hol van erre bizonyosság? Mondjátok, mondjátok meg, vagy többet ennél: „Nyissátok meg nekem az igazság kapuját!

Oly lelkiállapotaink tehát, mint a nagy királynak, nekünk is vannak.

Előttetek állok ez alkalommal, először e szent helyen, mint ez egyházközségnek lelkésze. Lelkem előtt is képek vonulnak el, ama nagyok, ama dicsők képei, kik hirdették itt az Isten országát s „kiknek nem vagyok méltó még saruját is megoldani.“ Előttetek állok s ti várjátok, mit fogok én nektek e szent helyről hirdetni? Eszembe jut, hogy azt mondják, az emberiség és az egyes ember élete is a vágyak, a kisérletek és tévedések meg nem szakadó lánczolata. Vágyam van hirdetni azt, a mi szent és igaz, hogy kövessétek, a mi csüggesztő és szomoritó, hogy elkerüljétek. És szivem, lelkem e perczben nyugtalan, mert e kérdés kisért: nem lesz-e minden szavam, minden munkám csak egy kisérlet, vagy még rosszabb — egy tévedés? Tájékozni szeretnélek, hogy van-e hát valami bizonyos, mely megnyitja majd előttünk az igazság kapuját, s vajjon van-e azontul oly valami, melyért érdemes élni, munkálni, s ha kell, meg is halni? Bizonyosságot szeretnék szerezni az eszmékről, melyeket hirdetünk, a munkáról, melyet végezünk és jövő sorsunkról, melyet érdemelni fogunk. Tekintetem az Istenre esik, ki egyedül kormányoz, egyedül tud és lát mindeneket, ki szeretettel s mégis igazsággal áll az igazságnak kapujában. És e kapu zárt, e kapu nem nyílik. Hol van hát a bizonyosság a jelen és jövendőre? „Nyissátok, nyissátok meg nékem az igazság kapuját“ hadd látom, hogy mi van azon belül és mi van azon kivül.

És mintha Isten könyörülő lelke egy pillanatig azt megnyitaná, s mintha lelkemnek annak küszöbéről egy be- és kitekintést engedne: látok, látok már és szólok nektek röviden arról, a mit *az igazság kapuján belül és a mit azon kivül láthatok.*

Az Isteni szózat: „bánom, hogy az embert teremtettem“ rég elhallgatott. Az ember elé nagy és magasztos czél állittatott: „legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei atyátok“ és „uj parancsolatot hagyok nektek: egymást szeressétek.“ Az embernek éreznie kellett magasztos hivatását, s minden erejével azon kellett lennie, hogy az erők és örök jóság kifogyhatatlan kutfejéhez közelebb jusson. Igen, az ember elé végczélul a tökéletesség, az Istenhez hasonlóság tűzetett, mert ő Istennek nemcsak gyermeke, hanem képmása is. A tehetségeknek, melyek benne szunyadoztak, munkába kellett hát hozatniok s az örök példánykép, Jézus élete szerint az embernek közelebb kellett jutnia az

égi atyához. És az ember tényleg munkához kezdett s munkáját ma talán több erélylyel folytatja, mint bármikor ezelőtt.

A szeretet igaz eszméje megkezdette hóditását, felkeresi a sötét rejtekeket, felemeli a szenvedőt, a szerencsétlent és üldözöttet. Ha elnyom'a a könyörtelenség, a megvetés és lenézés, ha üldözte a fény és erőszak, ha inség, éhség kinozta Isten gyermekét: ott állott és ott áll ma már a szeretet mellette, hogy megmentse, felemelje és erősitse. Ma már megtalálja az embert az ember, a testvért a testvér. Nem durva önkény, jóság szólitja magához az elrejtőzöttet; nem elnyomás, hanem egyenlő jog, testvériség, igazság bátorit ma mindenkit. De a mig ide jutottunk, sokat küzdött az emberiség; sok szerető, igaz és jó léleknek kellett elesnie s talán vértanui halált szenvednie. Tévedés volt-e ezek élete, hiábavaló kisérletezés-e munkája? Az a vágy, az a sóvárgás, melylyel belementek a küzdelembe, az az erő, melylyel szembeszálltak annyi érdekkel, az a hit, melylyel jobbitani indultak nemünket: mind, mind csak a bizonytalanságnak volt növelője és az a lelkiismeret, mely őket meginditotta és munkába hozta, csak csalóka érzés lett volna? Nem! nem afiai! A szeretet, jóság és igazság nemes bajnokait sárral dobálta ugyan a világ, kinpadra hurczolta az erőszak, máglyán égette meg a hatalom, de látom, látom én őket az igazság birodalmában, melynek kapujában az absolut igazság áll, helyet foglalnak ott Isten dicsőségében s az égi atya engedelmével belenyulnak példaadásukkal az emberiség történetébe.

A tudomány, a világosság csak keveseket illet, csak a kiváltságoltak járhatnak annak forrásához. Ez volt a jelszó régen. A tömeg ne lásson, ne tudjon, mert akkor nem lehet eszköz egyesek kezében. Ne, ne illesse az még a szentiratokat se. Csak higyje a tömeg, bármit is mondanak, bármit is végeznek azok, kiknek gyülekezetében a megjelenő isteni ihletést az erőszak, durva irigység, a féltékenység, álszenteskedő képmutatás jellemezte, arczul csapásául annak, a mi szent és isteni. De maga Isten munkált és munkál, hogy tökéletesitse az emberi nemet, képmásává lenni segitse gyermekét. Értelmi, lelki világosággal áldotta meg kiválasztottait és ma gyorsan terjed az igaz tudomány, a lelki világosság. Igen! Ott van ma a tudomány az erkölcs, a vallás terén is, alapjában rázván meg ezeket, hogy hulljon le róluk mind, mind, a mi nem tiszta, a mi nem igaz valóság! Megrázta szentkönyvünket, melyet némelyek szerint maga Isten diktált, hogy csakis a mi az igazsággal itélő tudomány előtt megállhat, az legyen a mi hitünk zsinormértéke. Megrázta a vallást, az erkölcsi életet és megrázta magát a három Istenséget, hogy maradjon a vallás az, a minek lennie kell: a vágyó léleknek Istennel való összeköttetése s az erkölcs: az Isten által vezérelt tiszta

léleknek megnyilatkozása és legyen Isten az, a mi volt, van és lenni fog örökké: egyedül, korlátlanul uralkodó a mindenség felett. Lerázta a tudomány Jézusról a titokszerüséget s csodát nem ismerve, elönkbe állította Jézusban azt a példányképet, azt a tökéletes lelket, a ki nékünk valósággal *élet és igazság*. S ma már nem az az igazság, mit a tudomány nem érinthet, hanem az, mit a tudomány lényegnek, igazságnak lenni kimondott. És a küzdők, a tudósok, a lelki világosság hirdetői elátkoztattak, kirekesztettek az emberek társaságából; s melynek keblére kellett volna ölelnie, lelkük világánál előrehaladnia: a roskadozástól félő egyház eltaszítá őket magától. De én látom, látom ezeket isteni dicsőségnek fényével körülvéve, az igazság birodalmában: belül, belül ama kapun, hol Istén áll kérlelhetetlen itéletével.

Az ember ugy van alkotva, hogy nem annyira szolgálni, mind uralkodni szeret. S a világi javak, előnyök egyenlőtlen megoszlása, a tehetségek gyarlósága inkább kedvez a szolgaságnak, mint az uralkodásnak. Nézzétek végig a világtörténelmet, mily elnyomatott lesz a szegény, tudatlan nép, s menynyire eszköze, szolgája egyeseknek. Rabszolga lesz a nép az önkény alatt. Lenézett lesz a nő, árúczikk a leány, megvetett, eldobott a hitves a durva korszellem nyomása alatt és annak, kinek szerető keze, gondoskodása, gyöngédsége szabadítókat, megváltókat ad a világnak: annak az édes anyának csak könyei maradnak s azok is kigúnyoltatnak. De egyszer csak üt az óra, mikor a nő méltó helyet foglal el a királyi trónon is, mikor a hitves és az édes anya neve imába foglaltatik, mikor a szolganép önérzetre kap, s lerázva békóit, lesz a minek lennie kell: Istennek gyermeke, mindnyájunk testvére. És a kik mind ezt előkészítették azok agyonkinoztattak, megégettettek, de látom, látom én őket az Isten igazságának birodalmában.

Igen! Igen! Ott látom én a szeretet, jóság és igazság apostolait, a tudomány és szabadság bajnokait. Az egyház, haza, nemzet és emberiség igaz munkása nincs miért csüggedjen, hely készittetett már ott az ő számára. Az önzetlenség, az önfeláldozás, a bűnbánat bebocsátást talál az igazság kapuján. S az élet ott szent és isteni. Egységes az Istent dicsőitő karének. Szabadulás van ott a megterhelt lélekre, könnyebülés az elnyomottra, tiszta, igaz hit a kebelben; megbecsülés, alázatosság az emberben. Csak egy tekintély van ott, az Isten, mely bennünk a lélek, a lelkiismeret; egy vezető: Jézus Krisztusnak tiszta szelleme. Szép, szép az igazság országa, élet, isteni élet van ott mindenfelől.

Egy pillantás csak s ime ezeket láttam én az igazság kapuján belől.

Az igazság kapuján belől minden csak örvendetes és lelkesitő, ott valóságos, igazi élet van. Az igazság kapuján *kivül* ellenben minden, mit láthatunk, csak csüggesztő és elszomoritó, itt nem élet, hanem enyészet, nem üdvösség, hanem kárhozat terem. Itt nem hivogat a biztató szó: „jőjjetek én hozzám, kik megfáradtatok s én megnyugtatlak titeket“. Itt e kérdés hangzik: „micsoda az igazság?“ s az érdek, hatalom és erőszak magából kikelve kiáltja az ártatlanra: „Káromlást szóla, méltó a halálra!“ A szeretet gyöngéd szavait és nemes tetteit itt ne keressétek, mert itt a durvaság és embertelenség az uralkodó. A jóság és igazság itt csak megvetett, alkalmatlan fogalmak. Nem hatolt be ide még az evangelium szózata, nem tudta még felrázni itt a vallási és erkölcsi érzést az isteni kijelentés. Az istenség fogalma, a tisztult vallási és erkölcsi felfogás csak arra való itt, hogy rémitse a gyengét, kihivóvá tegye a hatalmast. Jövő élet, itélet, büntetés itt az eszükben meggyengült rajongók ábránd képe, vagy a lelkük egyensulyát elveszitettek rögeszméje, kiket nem szánni, hanem kinevetni kell, kiket nem szerető orvosi kezelés, emberséges bánásmód, hanem ostorcsapások által kell észretériteni, a romlott emberi társadalomnak visszaadni.

A vallást itt üres szólamnak tekintik, mely nem a világosság terjesztését, hanem a sötétség örök uralmának megalapitását tüzte ki czéljául. Többet ér itt a szemkápráztató czeremonia, az érzékeket elszéditő hazugság, mint a tiszta lényeg, a lélek nemesitése. Az erkölcs itt az erős hatalmának elismerése, az ököl jognak uralma, az érdek kielégitése s az önzetlenség, önfeláldozás kinevetése. Tudomány? Ki van az innen zárva, hisz az úgy is csak arra való, hogy pusztitson; hiu emberek dicsőség vágya s a világtól elzárkózottaknak önfitogtatása. Öröm, gyönyör, élvezet millióknak romja felett többet ér itt a világrendszer megmagyarázásánál, az emberi élet kikutatásánál és a körülöttünk levő tünemények értésénél. Szabadság! mit jelent e szó itt? Szabad vagyok, mert uralkodom és parancsolok s remeg előttem az embertömeg. Testvériség: hogy nekem dolgozzék más ingyen, véres keresményét elömbe rakja s ha szorult állapotában akarok, majd juttatok neki. Egyenlőség: hogy ne legyen nagy senki; minő eszközzel az nem kérdés, de meg kell akadályozni; hogy bárki is nagyobb legyen egy fővel mint a néptömeg.

Itt, itt látom én a fásult szivet s a tompa közönyt, melyet eloszlatni nem lehet, melyet mi se érdekel; mely előtt nincs haza, nemzet, nincs emberiség, mely előtt nem bűn a hazaárulás, hanem csak kialkuvás, megbékülés az adott körülményekkel, az okok halmaza szerint legjobb döntés az alkalmak kihasználása. Itt, itt hallok én rémitő hangokat, mikor a jajkiáltást ostorcsapással akarják elnémitani; mikor a tehetetlent korbács üzi tovább, hogy összeszedje kinjai között végső erejét, felmozduljon és

kilehelje agyonkinzott lelkét. Itt, itt hallik leginkább: „mi atyánk jöjjön el a te országod." Itt, itt müködik legkönyörtelenebbül az álarcz, a börtön, a bitó, az inquisitió. De elég! elég ennyi az igazság kapuján kivül látottakról, mert mind ez csak csüggesztő, szomoru és rémitő.

Nem élet, nem; — enyészet van itt mindenütt. Az ember megállitani szeretné a világfolyását, mig minden megváltozik, hogy ne szennyezze be semmi a történelem lapjait. De az idők és történelem folyását megállitnunk nem lehet. Csak borzadva, összerázkódva olvassuk, mi minden kitelik az emberből és az embertől. Ezeknek nincs helyük az igazság kapuján belől s ha volna: Isten nem volna akkor igazságos.

Ai. Egy pillanatig bár ugy éreztem, mintha megnyilt volna előttem az igazság kapuja. Rövid tekintetet vetettem arra, mi azon belől és a mi azon kivül vala. A mit láttam, azt hirdetem nektek. Az életet a kapun belől, hogy kövessétek; az enyészetet, a kapun kivül, hogy elkerüljétek. Enyém lesz a hirdetés, tietek a választás. Élet, enyészet!? Válaszszatok.

E gondolatokkal üdvözlöm e nemes gyülekezetet. Üdvözöllek téged kolozsvári unitárius egyházközség, előljáróitokkal egyetemben. Bizalmatokkal kitüntettetek. Most kérve kérlek: legyetek segitségemre Isten országa épitésének munkájában.

Üdvözöllek egyházunknak érdemekben őszülni kezdő nemes főpásztora. Dicső küzdelmek közt vezesd győzelemre hiveid seregét.

Légy üdvözölve kollégiumunknak tanár testülete, ifjuságnak nemes kertésze. Legyen üdvös s Istennek tetsző a munka, melyet végezünk.

Üdvözöllek tanuló ifjuság! Szorgalom, munka, becsület. Ezt örököltük elődeinktől. Ezt hagyjuk nektek, legyen vezéretek.

Legyen üdvözölve e nemes város és ebben minden egyház, minden tanintézet vezetőikkel, övéikkel egyetemben. Koszoruzza a nemes munkát mindenfelé Istennek áldása.

És te Isten! a megkezdett munkában vezéreljed a te gyenge szolgádat mindörökké. Ámen.

Csifó Salamon.

Tóth Béla és Székely Sándor Hadúrja.

Néhány évvel ezelőtt csodálattal emlegette némely sensatio-éhes ifjabb ujságíró, hogy jeles írónk, Tóth Béla fölfedezése szerint Hadúr nem az ős magyarok hadintéző istene volt, hanem csak Székely székelyekről írt eposzának szerencsés leleménye s e kis művecske révén nyert utóbb általános elterjedést a magyar mythologiában. A ki e tájékozatlan híresztelést hallotta, megdöbbenve kérdezte magától, vajjon hányszor fedezik föl még Columbus Amerikáját? Az a gyanus kérdés sem maradhatott el: vajjon e tudós ifjak hol tettek érettségi vizsgálatot, ha a magyar irodalomtörténetet még új korában sem ismerik?

A közel mult napokban derült világosság e szállongó hir homályos eredetére. Egy vigyázatlan honatya elszólta magát az országházban s elszólalásában tudva, nem tudva Hadúrt Vörösmarty alkotásának vallotta. Legott lecsapott a Pesti Hirlap ellenzéki magaslatáról az ott éberen őrködő Tóth Béla s a tudatlan törvényhozókat ily váratlan leczkéztetésben részesitette:

„A képviselőház általános és szépirodalmi műveltségű írástudói azt hangoztatják, hogy a *hadúr* szót Vörösmarty csinálta. Éljenek! Legalább hallottak *valamiről harangozni*. E *tudományos* nyilatkozatok híján azt hittem volna, hogy a Ballagi Mór-féle magyar mythologia apostolai; vagyis azt vallják, hogy *hadúr* a magyarok istene volt a kereszténység befogadása előtt. De mit csufoljuk a jó öreg Ballagit?... No de csak azt akartam mondani, hogy a *hadúr* szót nem Vörösmarty csinálta, hanem *egy becsületes* unitárius versköltő lelkipásztor,[1] Aranyos-Rákosi Székely Sándor, azt írván 1823-ban kinyomtatódott,[2] *A székelyek Erdélyben* czímű hároménekes hőskölteménye első énekének 86-ik sorában:

Zágon, Haddúrnak Fő-Papja beszélleni így kezd.

[1] Csak papnövendék volt akkor.

[2] Már 1822 végére kinyomtatták.

„A székely poéta kigondolását aztán Vörösmarty tette ismertté, sőt magyar mythologiai alakká, szembe állitván vele az ép oly koholt Ármányt“.

„Minderről megírtam *én már kétszer is azt, amit tudnia kell az érettségit tévő magyaroknak.* Hiszen nem titok ez, vagy mi a szösz. Azért írtam meg kétszer, mert az a könyvem két kiadást ért. (Ni, a tisztelt házon kivül mintha olvasna ez a tekintetes haza!) S megírván a *hadúr* bolond (így!) magyar mythologiájának történetét, még azt is megírtam, hogy 1867 óta a *hadúr* egy fokkal lejebb szállott, istenből császár vagy király lett és ma „legfőbb hadúr“ . . .

„Ezt írtam könyvem 1896-iki és ezt 1901-iki kiadásában. Szent Hadúr, csak most veszem észre, hogy ebből még pör is lehet a mai világban. No mindegy. Nem fogok bujni a vizsgálóbiró úr elől. Megjelenek az első hivására is, nem csupán a negyedikre, mikor a gazdámat veszik elő. (NB. Nekem nincsen gazdám.)“

Ily szellemesen elméskedve a tudatlan honatyákkal, akárha mind csak merő Makkai bácsik volnának, tárgyalja a kedvére felvetett „tudományos“ kérdést Tóth Béla a Pesti Hirlap 1903. évi 271-ik, illetve 8280. számának *Hadúr* czimü Esti levelében. Azt az egyet sehogy el nem engedheti, azt tudnia kell mindenkinek, azaz a Pesti Hirlap „százezer“ olvasójának, hogy a tudományt Magyarországon az ő kétszer kiadott könyvei terjesztik. A száz meg száz középiskola ifjai csak abból készülhetnek még érettségire is alaposan.

Ily kegyetlen szatira kerül akaratlanul is tollunk hegyére, ha a kérdés előzményeit kellően ismerjük. A Hadúr szó ujabb keltét nem Tóth Béla fedezte föl: mindenki tudta azt, a ki a magyar irodalom újkorával foglalkozott.

A Hadúr mivoltáról Székely után Vörösmarty értesült legelőször s vele és utána Czuczor, Fábián, Debreczeni, Arany és sokan mások. Vörösmartytól Toldy is hamar megtudta e nem most felfedezett nagy titkot, tárgyalja ő a Székely eposzát már 1828-ban kiadott első irodalmi kézikönyvében. Később is több művében rá tér a Vörösmarty és Székely közti viszony ismertetésére. Egyáltalában nem rejti véka alá tudományát, hogy holta után hirlapi sensatióként fölfedezzék. Még a tanuló ifjuságnak is értésére adja, nem sajnálván a két költő jellemzésére e fontos adatot első nemzeti irodalomtörténetében is közzé tenni.

Már 1865-ben ott olvashatta minden diák: „maga a nemzeti

isten (Székely azt Haddúrnak nevezi) pásztor képében fedi fel… titkait". Ugyanez megvan a Gyulai Páltól kiadott irodalomtörténet 228. lapján is. (Bpest. 1878.) Beöthy kiírja még világosabban: „Haddur, a nemzeti isten (ez elnevezés Székelytől ered) fölfedezi előttünk… titkait". (Nemzeti irod. tört. 5-dik kiadás. Bpest. 1889. 38.) Általában ismerik tehát a magyar irodalomtörténetben Hadúr fölfedezett titkait már egy egész emberöltővel ezelőtt. S bizonyosnak tarthatjuk, hogy Toldyból tettek érettségit a fővárosi piarista gimnázium tanulói is…

Csaknem fölösleges ezek után rá mutatnunk, hogy Imre Sándor, Szász Károly és mások nem egyszer ismertették egyetemi előadásaikon, mint ugrott ki Hadúr Minervaként fegyveresen a leleményes székely költő agyából. A Keresztény Magvető munkatársai közül is Jakab Elek, Kanyaró Ferencz, Péterfi Lajos nyilatkoztak korábban e kérdés felől. (Ker. Magv. 1888, 1889. XXIII/IV. évf. stb.) 1892 elején Heinrich Gusztáv kezd behatóan foglalkozni Székely eposzával. A német-magyar irodalom tudós egybehasonlítója kimutatja, hogy a Klopstock példájára alkot magyar mythologiát erdélyi költőnk s ő alkotta Hadúrt is, kinek nevére „oly babonás érzés fogja el" mai nap tudós hirlapiróinkat. (V. ö. M. Hirlap, 1897. 190. sz.) 1897-ben adja ki Heinrich széleskörü tanulmánynyal irt alapos művét Székely Sándor születésének százados évfordulójára. (Régi M. Könyvtár I-ső kte.) Ugyanő már 1895-ben bemutatta az Irodalomtört. Közleményekben Székelyről szóló előleges tanulmányait. Ugyancsak ez év legelején jelent meg az Aranyosvidék újévi ajándéka: „*A Székelyek Erdélyben.* Hősköltemény három énekben. Irta Aranyosrákosi Székely Sándor." Kiadta Borbély György. Torda, 1895. E kiadás 8-dik lapján is föl van fedve Hadúr titka, sőt a 18-ik lap alján az is pontosan ki van jelölve, hogy a hadistenről szóló első emlékezés a költemény I-ső énekének 86-ik sora: „Zágon, Haddurnak Fő-Papja" stb. Lásd a továbbit Tóth Béla czikkében.

Az bizonyos, hogy Borbély György szétküldte az ujságoknak élénken irt kis füzetét. Ugyanekkor vagy kevéssel ezután állitotta össze Tóth Béla is 1896-ban megjelent s ujságiróink közt feltünést keltett könyvét. Hogy Hadúr honnan jutott belé, azt a szerző legjobban tudja. Nekünk a hirlapirók felületessége ellen kellett felszólalnunk. A fennebb előadottak után tanulságul kimondhatjuk: kár volt az a nagy „harangozás" Amerika legujabb felfedezésének üres sensatiójáért.

RÓRENC.

KULÖNFELÉK.

Servet emléke. A mit a genfi és a francziaországi protestánsok az év elején kezdettek és a nem-protestansok közül oly férfiak, mint Loyson Hyacinthe, támogattak, létrejött. A champeli téren készen áll az ezelőtt háromszázötven évvel fellobogott és Servetet megégetett máglyalángért az engesztelő emlék. A gyászos tett évfordulóján, oct. 27-én már fel volt állítva, de a nyilvánosságnak nov. 1-én adták át, a reformatio ünnepén. Monthey-i szép gránitból készült s a megállitott és általunk is közölt felirattal. A jelzett napon délután két órakor a genfi közönség, az egyházi és világi hatóságok küldöttei a champeli-utra gyültek és Choisy E. lelkész, bizottsági elnök megindító beszédet mondott és az emlékoszlopot a plainpalais-i egyházközség tanácsa őrizetére bizta. Pallard tanácselnök az emléket átvéve, igéretet tett, hogy meg fogják azt őrizni, mint a lelkiismeret bizonyságát, a lelkiismeretét, mely sajnálja a mult türelmetlenségét és ragaszkodik a tiszta evangeliumhoz és a reformatio elveihez. Azután a plainpalais-i templomba vonult a közönség és ott folyt le az ünnepély főbb része. Choisy elnök itt mindenekelőtt üdvözölte a francziaországi küldötteket: Doumergue-t, a „Synode officieux“, Borel-t, a „Delegation liberale“ képviselőjét; továbbá Bois H.-t, ki a montaubani facultas és Dufour Theophile-t, ki a franczia prot. tört. társulat részéről volt jelen, és azután a schweizi cantonok és a genfi hatóságok képviselőit. Choisy következőleg Servet életéről, tanairól és elitéltetéséről olvasott föl, jeles történelmi tanulmányát azzal végezve: „szégyenljük e máglyahalált mint oly tettet, mely a reformatióval ellenkezik“. Azután Chantre genfi egyetemi tanár mondott a vallásos türelemről kitünő beszédet és végül Doumergue, ki főleg az engesztelő jellegét emelte ki az emléknek. Az itt jelzett beszédekkel és közbe szép énekekkel tartott ünnepély mély benyomást tett a hallgatóságra. És a lelkiismereti szabadság és a vallási türelem barátai mindenütt örömmel veszik a genfi ünnepélyt tudomásul.

Daniel Gábor titkos tanácsos. Daniel Gábor a változott politikai viszonyok miatt lemondott a magyar országgyülés képviselőházának több éven át nehéz viszonyok közt viselt alelnökségéről. A király Daniel érdemeit a titkos tanácsosi méltóság díjmentes adományozásával jutalmazta. A budapesti egyházközség küldöttsége Bedő Albert és Székely Ferencz vezetése alatt tisztelgett Danielnél e szép kitüntetés alkalmával.

Daniel Ferencz kardja. Ntiszt. *Bérész Kálmán* kassai ev. ref. tudós esperes urtól kaptuk és köszönetünk nyilvánitása mellett közöljük ez érdekes történelmi adatot:

A kassai Rákóczi-kiállitáson, (3 terem, 78. sz.) volt egy *unitárius kard,* melyet a katalogus következőleg ír le:

— Díszkard, aranyozott ezüst montirozott, vörösbársony hüvelylyel, a XVII. századból. Damaszkpengéjén SOLI DEO GLORIA ET HONOR. 1657. s *Az te szent neved ért s az szentességedért* fölíratok bevésve. Ezek között N. F. D. betükből álló monogramm (Nobilis Franc. Daniel), alul pedig egy jobb kezének mutató ujját esküre emelő férfi alak, balkezében tőrrel bevésve. Unitárius kard. Daniel Ferenczé volt. Kiállitja gróf Eszterházy János, (eddig a katalogus), kihez Lengyelországból került. Daniel Ferencz állitólag II. Rákóczi Györgygyel ment ki Lengyelországba, ez a provenientia magyarázata.

B. K.

Róm. kath. országos nagygyülés tartatott oct. hóban Budapesten. Gróf Zichy János elnök megnyitójában azt hangsulyozta, hogy a nagygyülés czélja megerősiteni a solidaritást az életben szétágazó utakon járó katholikusok között. A katholicizmus nem fél a világosságtól, (!) nem akarja elzárni az egyházat a kor szellemétől. A gyülésen előadást tartottak gróf Széchenyi Miklós a socialismusról és dr. Prohászka a világiak apostolkodásáról. Dr. Prohászka egyebek közt uj iskolákat sürget ily szinezéssel: „Ne csak apáczaiskolákat! Én tisztelem a kedves testvéreket, szeretem őket, megcsókolom a lábuk nyomát is, de hát mi is akarunk élni, mi Évának árva fiai s Magyarországon számkivetett maradéki!" Az országos kath. nagygyülésen a lapok szerint öt-hatszázan vettek részt. A pápának hódoló iratot küldtek.

Egy amerikai lap a pápaimádásról. Az amerikai ág. evangelikusok Bostonban megjelenő lapja irja aug. 23-iki számában: „A ki valaha kételkedett, hogy a római pápás egyház csak tarka-barka czifraságokkal, csecse-becse díszszel és pompával felékitett pogányság, felnyilhatott a szeme az utóbbi napokban, a mikor a pogány bálványimádás a pápával, a beteg pápával, azután a halott pápával, azután

meg ismét az uj pápával csömörletes módon a maga meztelenségében állittatott az egész világ elé. Nem volt ott egyetlen szó, egyetlen tett, egyetlen bizonyság az Isten tiszteletére és az istenfia dicséretére, hanem a mit tettek, az tisztán a pápa-istennel, az ő testével, az ő hullájával való pogánycultus, melynél a holt testét még nyilvános imádásra is kitették, hogy a lábait csókolják, — de elég elővigyázattal vasrács mögé, hogy nehogy a tulbuzgó lábcsókolók a holt lábairól a papucsot is lehuzzák, mint a hogy a kegyes kézcsókolósok azelőtt a halászgyürüt lelopták kezéről."

Hány pap van Magyarországon? A Magyarországon megtelepült nyolczvannyolcz *római katholikus* szerzetesrend százkilenczvenegy rendházában 1881 férfiszerzetes lakik; a hatvankilencz női rend kétszászkilenczvenkilencz rendházában 3926 apácza. Van azután az ország 3235 római katholikus anya- és 11,588 leányegyházában 2727 plébánus, 1724 káplán, 593 más állású pap, 1152 növendékpap, 270 nyugalomba küldött és 240 világi pap és szerzetes. A *görög katholikusok* négy szerzetesrendjének kilencz rendházában negyvennégy szerzetes lakik, a 2101 anya- és 3011 leányegyháznak 1042 plébánusa, 639 káplánja és 112 egyéb állású papja van. A *görög keletiek*-nek öt rendjük van, a melynek tizenöt rendházában 43 szerzetes lakik. A 2128 anya- és 405 leányegyháznak 1959 plébánusa, 236 káplánja és 40 egyéb állású papja van, a növendékpapok száma 205, a nyugalmazottaké 29, világi pap és szerzetes csak négy van. *Az ágostai h. evangelikusok*-nak 899 anya- és 882 leányegyházuk van 914 lelkészszel, 176 segédlelkészszel; van még 215 növendék és 42 nyugalmazott pap. Az *evangelikus reformátusok* 2039 anya- és 449 leányegyházában 1973 lelkész, 219 segédlelkész, 313 növendékpap és húsz nyugdijas pap van. *Az unitáriusok*-nak 113 anya- és 59 leányegyházuk van, 105 lelkészszel és 2 segédlelkészszel. Növendékpapjuk tizenöt van, nyugalmazott: négy.

A legújabb unitarius templom. Nov. 8-án avatták fel a füzesgyarmati I.-egyházközség Borsodi mérnök terve szerint, Gányi András gondnok vezetése mellett készült csinos új templomát. A felavatásra meghivták Főt. Ferencz József püspök urat, de másfelé levén elfoglalva, csak írásban küldhette üdvözletét az ő buzgó hiveinek. A felavatásra, a mint irják, sokan jelentek meg: Józan Miklós budapesti lelkész, esperes, Kovács József köri felügyelő gondnok, a hódmezővásárhelyi, mezőberényi és dévaványai hitrokonok, élükön Benedek Mihály, Zoltán Ferencz és Lázár Dénes tanitókkal, kiket meleg üdvözlettel fogadtak. A püspök képviselőjét, Vég Mihály püspöki titkárt, zászlós menet kisérte be az ünneplés szinhelyére. Józan Miklós tartotta a szép és hazafias érzelemtől áthatott felavató beszédet; Végh Mihály felolvasta a püspök ékesszavú üdvözletét és azután megkapó szavakban áldást mondott a templomra, a hivekre és az egész községre; majd

Balázs András lelkész hiterősitő úrvacsorai beszédet mondott, mire kétszázötvenen vettek urvacsorát; Kovács József felügyelő gondnok lelkes buzditó beszéde zárta be a fölavatást. És közebéd az emlékezetes örömünnepet.

Loisy abbé a bibliáról. Nehány évvel ezelőtt nem éppen kellemes föltünést keltett a Vatikánban Loisy abbé könyve: „Az evangélium és az egyház.“ XIII. Leo pápa a könyv megbirálására bizottságot jelölt ki, mely két kardinálisból és több neves bibliamagyarázóból állott. A bizottság véleménye a szerzőre nézve elitélő volt, de XIII. Leo még sem akarta a könyvet indexre tenni. Most Loisy abbé ismét könyvet adott ki, a melyben nemcsak hogy vissza nem vonja az előbbi munkájában kifejtett tételeket, hanem azokat ujabb érvekkel, nyomatékosabb magyarázatokkal erősiti meg. Meggyőződése az abbénak, hogy a Pentateuch nem Mózes műve és hogy a Genezis első fejezete nem adja elő hiven az ember keletkezését. Szerinte Dániel, Ezra könyve apokrif és többek között a vízözön és a bűnbeesés asszir eredetü hagyomány. Kifejti továbbá, hogy nem Szent-János irta János evangeliumát, a melynek — ugymond — úgy sincs se históriai, se biografiai értéke. Lázár föltámasztását Loisy symbolumnak mondja és magát a föltámadást kritika alá veszi, a mi katholikus tudóstól, még hozzá paptól, uj dolog. Az abbé ez újabb könyve kinosan hatott a pápai udvarra és a párisi érsek mostani római utját is ennek tulajdonitják. Loisy abbé könyvének indexre kerülését bizonyosra veszik.

Katholikus egyetem. A katholikusoknak, számukat és gazdagságukat tekintve, első helyen kellene állaniok a közoktatásügy terén. Legujabban katholikus egyetemet szeretnének felállitani Gyulafehérvárt s a tanácskozás alkalmával kitűnt, hogy összes egyetemre forditható alapjaik alig haladják meg az egymillió forintot. Ez összeg kamatjaiból fentarthatnának egy kitűnő főgimnáziumot; az egyetem számára négyannyi is kellene. Érdekes, hogy a kath. Pázmánytól nagy hirrel felállitott nagyszombati akademia, ma budapesti egyetem, összes alapitványa, mit kath. és nem katholikus jóltevők harmadfél százév óta raktak össze, a legújabb felszámitás szerint, csak 1.112,028 koronára megy; tehát annyira, a mennyibe került körülbelől a mi új kollegiumunk felépitése.

K—ó.

Oktatásügy a franczia parlamentben. November 20-án a szenátus az oktatásra vonatkozó törvényjavaslatokat tárgyalta. Az előadó kijelentette, hogy a bizottság és a kormány elfogadják a Delpech szenátor által a harmadik czikkhez benyujtott módositványt, mely szerint még az autorizált kongregáczióknak is tiltva van középiskolát vezetni, vagy abban tanitani. Leconte szenátor támogatja ezt a módositványt és hangsulyozza az oktatás világiasitásának szükségét. — Combes miniszterelnök védi a módositványt és kijelenti, hogy a tani-

tási szabadság nem természeti jog. A szónok hangsulyozza a kongregácziók veszedelmét, a melynek nagyságát az 1895-ben megtartott tanitási ankét kimutatta. A gyermekeket nem lehet oly emberekre bizni, a kiknek minden családi kötelesség idegen. Az ország 30 éven át sokat szenvedett a kongregácziók tanitása folytán. Lehetetlen, hogy az ország tovább is tétlenségben maradjon. A kormány azt kivánja, hogy Delpech inditványát elfogadják, mert szükséges, hogy az ország erkölcsi egysége biztosittassék. Waldeck-Rousseau kifejti, hogy a kongregácziók tanitási jogosultságát nem lehet vitatni és birálat tárgyává teszi a kormány részéről a kongregácziók tanitásának kérdésére vonatkozólag tett javaslatokat. Sokkal inkább politikai kérdésről, mint iskolatörvényről van szó. Delpech inditványát nem lehet megvalósitani. Kijelenti, hogy ő nem fog Delpech inditványa mellett szavazni. Combes miniszterelnök hangsulyozza, hogy kizárólag elvi határozatról van szó. Delpech inditványát 147 szavazattal 136 ellenében elfogadták.

Franczia néphumor a pápáról. Francziaországban, hol a „Los von Rom“ mozgalom napi rénden van, mint akár Austriában, a néphumor megnyilatkozott XIII. Leo halálakor is. Mikor Leo pápa halála után az ég kapujához érkezik, Péter a kapút megnyitva fogadja őt és bámulva kiáltja: „Ah hát te is „los von Rom“ vagy! . . . no hála Istennek!“

Magyarország jövedelme. A Magyar Közgazdasági Társaság nov. havi felolvasó ülésében megállapitották azt, hogy az őstermelés 2,327 millió koronát jövedelmez hazánkban, azaz a nemzeti jövedelem csaknem kétharmad részét (65.27%); a többit az ipar (21.52%) és kereskedelem (11.47%). Az összes tiszta jövedelem: 3.210,627,497 korona, a bérlakások jövedelmét ide nem számitva. Ez eredmény alapján Magyarország vagyonát 31,106 millió koronára becsülik, mely a nép munkáját évenként 10.32% járadékkal jutalmazza.

A 3,210 millió korona jövedelemből egy főre 185 kor. esik, egy családra 920 korona. A 12,000 családra számitható unitárius lakosságnak évi jövedelme ily arányban közel 13 millió koronára tehető. Hogy az elmélet a valósággal mennyire egyezik, azt nehéz volna világosan kimutatni. Csak annyi bizonyos, hogy a jövedelemnek közel egyharmada, azaz 32 százalék, az állam pénztárába megy adófizetés útján. Mert Magyarország évente ezer millió koronánál többet áldoz részben kultur czélokra, nagyrészben nagyhatalmi álmokra.

Egy hires történettudós halála. Mommsen mellett, ki a rómaiak nagy multjának legkitünőbb újkori történetirója volt, elvesztettük egyik hív barátunkat Angliában: Lecky Vilmos Edvárd Hartpolet, a nagynevü Buckle követőjét, mondhatni tanitványát. Mikor Buckle virágzó férfi korában elhalt, Lecky lépett azonnal nyomába. A remek „Anglia mívelődésének története“ után csakhamar Lecky is kiadta egész Európában elterjedt művét, a „Felvilágosodás történetét“.

E kitünő műben rationalis álláspontja nagymértékben kedvez az unitárizmusnak s teljes elismeréssel méltatja a rokon szabadelvü vallásmozgalmakat. Nálunk az orthodox maradiság hátraszoritása érdekében a legjelesb protestáns irók vállalkoztak a hetvenes években Buckle magvas művének kiadására magyar forditásban. Lecky könyvének is akadt derék magyar tolmácsa Zsilinszky Mihály személyében, ki ez áldásos művet hozzá illő, szerető gonddal bocsátotta közre három kötetben. Aligha csalódunk azon föltevésünkben, hogy a magyar lutheranusok mai szabadelvü álláspontja, mely borzadva fordul el a túlzó orthodoxiától, részben a Lecky útmutatása nyomán szerzett józan felvilágosodás eredménye. *K—ó.*

Pukánszky Béla, a korán elhunyt tudós, pozsonyi theol. tanár sirjához emléket emeltek tanitványai és barátai és dec. 8-án Dr. Masznyik Endre megnyitójával és Hornyánszky Aladár emlékbeszédével ünnepélyesen leleplezték. Ez alkalommal értekezletet tartottak hátrahagyott munkái kiadása ügyében is.

Unitárius természettudós sikere. A Magyar Földtani Társulat nov. 4-én Budapesten tartott ülésén dr. *Pálfy Mór* osztálygeologus, ki az erdélyrészi nyugoti havasok felkutatására több izben kapott megbizást, az Érczhegység egy igen bonyolult területérül, a Brád—Kristyor környéki aranyvidékről mutatta be nagyérdekü tanulmányának egy részét. Az Érczhegység aranybányászata a különböző fajtájú andesit kőzetekben folyik Pálfy Mór most bemutatott tanulmányában kétségtelenül kimutatja Kristyor környékén és a rudai 12 apostol bányatársulat bányáiban végzett tanulmányai alapján, hogy a különböző fajú andesitek eruptiója, azaz kitörése, e területen egészen fordított sorrendben történt, mint a hogy eddig tudósaink hitték.

Az Orvosok Lapja tudományos közleményei között Dr. *Barabás József* marosvásárhelyi tehetséges fiatal orvostól közelebb két közlemény jelent meg a Gyógyult sublimát-mérgezés és egy új szer gyógyértékéről, melyek külön füzetként is kiadattak. Az ifjú tudós tudományát és tapasztalatait tiszta nyelven közli.

Dilthey Vilmos. A berlini egyetem bölcsészettanára ez év november 19-én töltötte be 70 életévét. Ez a nevezetes évforduló méltó arra, hogy mi is megemlékezzünk róla. Ez nekünk, akik a modern kor különféle és sokszor egymással teljesen ellentétes eszmeáramlatai között a tiszta erkölcsi és eszményi érdekek oltalmazói óhajtunk lenni, szintúgy kötelességünk is. Mert Dilthey egyike az elsőknek azok között, akik a modern természettudományi szellem követelőzéseivel és túlkapásaival szemben a szellemi tudományok sajátosságát és önállóságát a legerélyesebben hangsúlyozzák. Ami Kant a tiszta ész birálatában, ugyanaz ő *a történeti ész birálatában.*

A heidelbergi és berlini egyetemeken Nitzsch, Twesten, Trendelenburg és Ranke lábainál történelmet, bölcsészetet és theologiát hallgatott, majd Baselben, Kielben, Boroszlóban s végűl Berlinben a bölcsészet egyetemi tanára lett Nem műveinek nagy számával, hanem új irányával tünik ki. Új módszereket és elveket keres a szellemi tudományok részére, mert a természettudományiak amazokra nem alkalmazhatók. Hogy állításunkat kellő világitásba helyezve megértethessük, kissé távolabbról kell kezdenünk. S itt legelső sorban „*Einleitung in die Geisteswissenschaften*“ cz. legbecsesebb műve lebeg szemeink előtt.

Ismeretes az emberi gondolkodás történetében a középkornak az az iránya, amely az igazságot az istenség tulajdonságaiból, attributumaiból vezette le. Az isteni kinyilatkoztatás, az inspiratio a kutatámódszere és a tudás forrása. A renaissance és reformatio a másik végletbe csap. A dogma tekintélye helyébe lép az emberi ész autonomiája. Eldobja a hit tekintélyét, hogy proklamálhassa az emberi ész csalhatatlanságát.

A közép- és újkor mesgyéjén nincs nagyobb és élesebb ellentét, mint a dogma és az emberi ész; egyfelől a gondolat lekötöttsége, másfelől souverain korlátlansága. Ez az ellentét hidalja át a két kort; ez az ellentét mozgatja azt a harczot, melyben a küzdő felek egyfelől a scholastikusok, a maguk még a sophistákén is túltevő finom szőrszálhasogatásával, éles logikai és szellemi gymnastikákkal; másfelől a világtörténelem szellemének haladása, amely az igazsághoz többé nem az Istenen, nem a szentiráson keresztül vezet. Ez a haladás két uton történik: egyik az *emberi szellem*, másik a *természet útja*. Amaz a rationalismus. Hivei Descartes, az occasionalisták, Spinoza, Leibniz. Ez az empirismus. Hivei Bacon, Hobbes, Locke, Hume, a franczia encyclopaedisták. Annak módszere a deductio, ezé az inductio. Annak dogmája az ész, szentirása a mathematika, mert az az igaz, ami ezzel bizonyitható. Ennek dogmája az adott valóság, a tény szentirása a physika, mert az az igaz, amit Keppler, Galilei, Newton annak bizonyitanak. Ez a két út megmutatja nekünk, ami *van* és aminek a természeti, physikai törvények kényszerüsége folytán lenni *kell*. Bevezet bennünket az ész és a természet végtelen birodalmába. De egy másik végtelen nagy világ, az emberi *cselekedetek és erkölcs* világa feltáratlanul marad előttünk. Pedig mi nemcsak gondolkodó, hanem s talán első sorban cselekvő emberek vagyunk. Nekünk sokkal fontosabb s hozzánk közelebb fekvő érdekünk tudni azt, hogy miként kell cselekednünk, mint gondolkozni és elmélkedni a lét és természeti világ

berendezettsége felett. És e cselekvéseinkben irányelvekre, útmutatásokra, szóval a cselekvés mértékére van szükségünk.

Igaz ugyan, hogy a scholasticismus már tüzött ki bizonyos irányelveket, meghatározta a cselekvés mértékét.

De ez a mérték nem a természettől, nem az ember valójából volt véve. Természet- és érzékfeletti inditások, motivumok szolgálnak a scholastikusok cselekedeteinek, erkölcstanának alapjául. Míveltségünk mai rendszere mellett sokan vannak, akik az ilyen mérték, ilyen indítás lehetőségét elvi alapon és okokból tagadják. Hová forduljanak ezek? Bármennyire hangoztatják egyfelől az emberi ész souverainitását, másfelől mások a természeti törvények korlátlan és kizárólagos uralmát, ezek a kérdésre feleletet nem adnak. A *világtörténelem*, mint az emberi szellem egyetemes fejlődésének folyamata, ez az út, amely a kérdésre felelet ad, amely a cselekedeteknek természetfeletti forrásokból eredő mértékét elvileg elutasitó modern ember előtt kitüzheti a cselekvés mértékét, megállapithatja normáját s így lesz a szó igazi mély értelmében az élet tanitómestere. Ez lesz aztán annak a szárnyas szónak (historia magistra vitae) a mai elmélkedő által újból felfedezett valódi értelme.

Ime itt térünk már rá arra, hogy Dilthey a szellemi tudományokra nem tartja a természeti tudományok módszerét alkalmazhatónak. Eljárása, amely közben a szellemi tudományok különböző vidékin és ágaiban feltétlen biztosággal uralkodik, emezek érdekében történik. Eredménye pedig alkalmas arra, hogy a természettudományok szertelen követeléseit kitüzött medrekbe szoritsa, elfogult hiveit pedig észre téritse.

A természet egyedül a törvények, a kényszerüség birodalma. A szellemi tudományokban ott vannak a valóság megismerése mellett a cselekvés normái és czéljai. Ezeket amabból nem ismerhetem meg. Ezeknek alapja nem az ismeretelmélet, hanem az elmélyedés, önmagábaszállás, elmélkedés, amely a lelki élet egészéből és összefüggéséből táplálkozik. A megismerés alapja pedig a történelem. Ebből vezethetem le a czélokat. Ennek tényei adhatják csak a cselekvés normativumát. Az emberi nem fejlődésének szemlélése, e szemlélés alapján alkotott megismerés, a cselekvésnek a megismert tények összefüggéséből eredő irányitása, normája és mértéke — ez a szellemi tudományok, a történelmi ész kritikájának lényege. Ez az a nagy gondolat, melylyel Dilthey a múlt század természettudományi törekvései s ezek módszerének kizárólagosságával szemben hathatósan rámutatott a szel-

lemi tudományok önállóságára és az élet kérdéseiben nagy jelentőségére. De nem esett abba az egyoldalú elfogultságba, amelybe a történetbölcsészet rajongói (Montesquieu, Vico Grambattista stb.), akik világgá hirdették, hogy megtalálták a történelem kulcsát, törvényét s egy-egy ilyen metaphysikai feltevés alapján alkották meg történetbölcseleti rendszereiket. Újból ott voltak a történelmi metaphysikának épen a közepén, amelytől szababulni akartak. Ezt az irányt épen úgy elutasítja magától, mint Comte, Stuart Mill és Spencer sociologiáját, amelyről az a nézete, hogy összezavarja a természeti és szellemi tudományok módszerét, a törvények és czélok, mértékek világát.

Dilthey működésének iránya és jelentősége adta kezünkbe a tollat, hogy a nevezetes évfordulóról megemlékezzünk. A legnagyobb tisztelet érzelmeivel köszöntjük az ősz tudóst s kivánjuk, hogy friss munkakedvvel sokáig kedvezzen az ég életének. *Dr. G. K.*

A Servetnek emelt engesztelő emlék némi visszhangot kelt a hazai reformatus lapokban is, hogy „negyedfélszázados évfordulóján a sötét emlékű eseménynek tehát meglesz az ünnepélyes kiengesztelés holtak szellemei között, s szabad remélnünk az utódokéi közt is“. Ily ohajt részünkről szivesen üdvözlünk. De annak megvalósitására talán csak még sem eszköz az, hogy a reformatus atyafiak a vegyesvallású házasfelek összeadásánál, itt-ott, az unitarius vallású házasfelet is a háromság-formula szerint esketik, mert ez az illetők részéről sem kiengesztelésre nem czéloz, sem türelemre nem mutat.

A Petrichevich-Horváth család gyásza. Küküllő-Széplakon megnyilt a családi sirbolt, hogy az ősök hamvaihoz egy új hamvat fogadjon, mely fölé „jó és felejthetetlen anya“ lesz emlékül fölirva. *Özv. Széplaki Petrichevich-Horváth Gáborné, szül. cseszeliczki Szilvássy Ida* hatvanhat éves korában nov. 30-án rövid szenvedés után jobb létre költözött. Temetése dec. 2-án ment végbe Küküllő-Széplakon, hol a P. Horváth család már százévek óta egyik nagybirtokos. Az előkelő úrnő korának egyik legszebb asszonya volt. Haláláról a gyászjelentést kiadták: Széplaki gróf Petrichevich-Horváth-Tholdy Rudolf és neje czegei gróf Wass Rachel, széplaki Petrichevich-Horváth Gábrielle, széplaki báró Petrichevich-Horváth Árthur, széplaki Petrichevich Horváth Idi és férje losonczi báró Bánffy Ferencz és fiúk Dezső, cseszeliczki Szilvásy Gizella, báró Kemény Gézáné, cseszeliczki Szilvássy Béla és neje czegei Wass Antonia és gyermekeik, széplaki báró Petrichevich-Horváth Kálmán és neje gróf Csáky Katalin és gyermekeik, gróf Bethen Sarolta, báró Ollerstaedt Károlyné,

Gyászhirek: Szentgericzei Gál Elek nyárádgálfalvi lelkész nagy veszteséget szenvedett neje, *Szentgericzei Gál Elekné, sz. Jakab Eszter* oct. 24-én történt halálában. Az élete 55-ik és házassága 31-ik évében elhunyt jó nőt gyászolják férje, gyermekei és nagyszámú rokonság. — Dr. Veress Vilmos kolozsvári felsőbb kereskedelmi isk. tanárt és családját érzékeny csapás érte, fiok *Veress László* polg. isk. tanuló elhunytában. A szeretett gyermek rövid betegség után. nov. 10-én halt meg szülői, testvérei és a rokonság nagy fájdalmára.

ARANYKÖNYV.

Adakozás a kolozsvári egyházközség templom-tornya ujraépitésére.

I. közlemény.

Magyarországi Unitarius Egyház	500	korona.
Sepsikőrispataki Bedő Dániel	200	„
Összesen:	700	korona.

Szolgáljanak e nemes adományok buzdításúl a további adakozásra, hogy az egyházközség hatezerkétszáznyolczvannégy korona költségen temploma tornyát ujra építhesse, a mi mindnyájunknak ohaja. Ez adományokért a leghálásabb köszönet!

Az egyházközség elöljárósága nevében:

Kolozsvárt, 1903. dec. 10.

Péterfi Dénes,
unitarius pap.

A Székelyudvarhelyen épitendő unitárius templom javára tett kegyes adakozások:

V. közlemény.

Ambrus Gergely 119. sz. gyüjtőivén Kolozsvárról: Ambrus Gergely 2 kor., Szabó Domokos, Veres Jánosné, Joanovich Marika, Suchyt Andor, Buzogány Gy., Kasza János, Kolbenheyer B., Papp János, Pál István 1—1 kor., dr. Balázs Ferencz 60 fill., Baló Károlin, Gergely Róza, Jakabos Tivadar, G. János 50—50 fill., Mayer József, N. Viktor, Böjthe József, olvashatatlan, Bauer József, Pál Dénes, Papp Izidor, N. N. 40—40 fill., Ille Miklós, Kovácsy Károly 30—30 fill., Simon Gézáné, Sagerné, Gál Gizella, N. N., M. J., N. N., D. M., N. N., N. J., Furczán Szilárd, H. S., Thorday György, Salamon Jenő, Sáta Albert 20—20 fill. Együtt 20 kor. 40 fillér.

Schuller Gizella 320. sz. gy.-ívén M.-Vásárhelyről: Schuller József 3 kor., dr. Barabás József 2 kor., dr. Kertész, Erdélyi Viktorka, Öcskös, Widder, Albissi Jenő 1—1 kor. Együtt 10 kor.

Az 58. sz. gy.-íven: A korondi unitárius egyházközség 50 kor.

Csegezy Lajos 228. sz. gy.-ívén Pancsováról: ifj. Csegezy Lajos, Csegezy Szilárd 1—1 kor. Együtt 2 kor.

Homoród-Szt.-Mártonban 1903. julius 26-án rendezett Anna-bál tiszta jövedelme 100 kor.

Gyüjtő-ív nélkűl A.-Siménfalváról Demeter János beküldött 5 kor.

Inczeffy Albert 156. sz. gy.-ívén Tövisről: Farnos Elekné 4 kor., br. Wesselényi Ferencz 3 kor., Boér Jenőné, Boér Lenke, Inczeffy Albert, Inczeffy Béla 2—2 kor., Székely Ilona, özv. Balogh Jánosné, Márton Ferenczné, Nagy József, Nagy Lajos, Olvashatatlan, Rizó József 1—1 kor., Szonkop Józsefné 60 fill,, Diamant Sámuel 50 fill., Debreczeni Elek, Kovács Miklós, Pál Miklós 40—40 fill., Sultz Dániel, Kraff Sándor 20—20 fill. Együtt 24 kor. 50 fill.

294. sz. gy. íven Gyöngyösy Lajos Tasnádról 5 kor.

Pap László 169. sz. gyűjtő-ívén Tövisről: Pap László 10 kor. 60 fill., Géber Hubert 5 kor., Kaufman Gyula, Klein Málvin, Szabolcs Endre, Horváth László, Rézer Adolf 2—2 kor., Mátéffy Lajos 1 kor. 20 fill.; Simon Péter, Sófalvi Béla, Borsos Albert, Drach Adolf, Réthy Ignácz, Biró Gyula, Gidáli Lajos, Fried Dávid, Jancsó Sámuel, Mandel, Fenyő, Bartha István, Bodor Ákos, Almási Mihályné, Bedő Miklós, Hatvani Sándor, Lukáts Péter, Simon Péter, Végh József 1—1 kor., Kuti Elek, Fekete Antal 60—60 fill., Segesvári Ferencz, Levente Albert, Sigmond István, Asztalos János 40—40 fill., Lévai Dániel, Tolán József 30—30 fill., Veress Mihály, Szappanyos Károly, Kiss Ferencz, Balogh Ferencz 20—20 fill. Együtt 50 kor.

A 129. sz. gy.-íven Csiky Albert 2 kor.

Paget Olivér 202. sz. gy.-ívén Parajdról: Paget Olivérné 2 kor., özv. Veressné, Stein Dávid, Klör Vilmos, Damó Dénes, Horváth Zsigmond, Gáspárné, Zeyk János 1—1 kor., Mánya Gergely és neje 1 kor. 40 fill., Daróczy Albert, Szálasi Ferencz 60—60 fill., Makkay Péter, Stein Izsák, ifj. Flepsz Józsefné, Moldován Ödön, Kovács Mihály 50—50 fill., N. N., olvashatatlan, Simonfi Károly, Gagyi József, Zárug János, N. N. 40—40 fill., Mester Lőrinczné, Kendeffi Béla, Mánya Sándorné 20—20 fill., ifj. Ambrus Nándor 10 fill. Együtt 17 kor. 20 fill.

A 324. sz. gy.-íven Simó József Harasztkerékről 3 kor.

A 319. sz. gy.-íven Sándor Lajos Déváról 10 kor.

Gyűjtő-ív nélkül: a csekefalvi unitárius egyházközség 10 kor.

A vargyasi zsinat emlékére adakoztak: *a)* Deák Lajos gondnok gy.-ívén: dr. Ferenczy Géza 40 kor. Gvidó Béla, Jankovich Pál, Jankovich Pálné 5—5 kor., Gálfy Kálmán 4 kor., Kelemen Árpád, József Lajos, Ajtay János 2—2 kor. Benedek K., Fodor Domokos, József Mihály, Barra Lajos, Sándor Mózes, Zajzon Zoltán, N. N., Ferencz Miklós, Biró Károly, Szathmáry Lajos, Antonya Mihály 1—1 kor. Ürmösy Károly, Ürmösy József 50—50 fill ; Kiss Tamás, Kertész Lajos, Zakariás József, Czirmay László 40—40 fill ; Biró Gyula 20 fill. Együtt 78 kor. 80 fill.

b) Kisgyörgy Sándor esperes gy.-ívén: id. Daniel Gábor 10 kor., Pálffy Mihály, Székely Miklós 5—5 kor., Kisgyörgy Sándor, Kovács János, Tana Sámuel, dr. Gál Kelemen, Gálfi Lőrincz, Szabadi Tivadar 3—3 kor, Józan Miklós, Demeter Lőrincz 2—2 kor., ifj. Péterfi Sándor 2 kor. Együtt 43 korona.

c) Vári Albert lelkész gy.-ívén: Ferencz József 20 kor., Szentiványi Miklós, Mikó Imre 10—10 kor., Boor Jenő 3 kor., Nagy Lajos, Szentiványi József, Nagy András, Osváth Áron, Pap Mózes, Szász Ferencz, Raffaj Dani, Bedő Lajos, Kopp József, Szabó Albert, Ádámosy Gábor 2—2 kor., Lázár Mihályné, Gelei Vilmos, Osváth Gábor, Osváth Gáborné, Osváth Róza, Szabó Mózes, Olvashatatlan, Boda Károly, Varga Dénes, Benczédi Ferencz, Baczó Gábor, Kovács Imre, Dombi Kriska, Sándor Géza, Tóth Vilmos, Ba-

rabás István, Sipos Ignácz 1—1 kor., Boda Albert 50 fill., Kis Mózes ígéretben egy szekér mész. Együtt 82 korona 50 fillér.

Ferenczy József 210 sz. gy.-ivén Vajda-Hunyadról: Dr. Kővári Ernő, Ferenczy József 3—3 kor., Hajdu Géza 2 kor. Együtt 8 korona.

A 175. sz. gy.-iven: Péterfi Lajos Páncsováról 3 kor.

A vargyasi „kötőke-társaság" a zsinat alkalmával eladott képes-levelező-lapok árából Máthé Jánosné szül. Teslák Ágnes urnő utján beküldött 30 korona.

Az I—IV. közlemény összege	3851 kor. 69 fill.
E közlemény összege	554 „ 40 „
Összesen	4406 kor. 09 fill.

Ugy a szives gyüjtők, mint a kegyes adakozók, fogadják hálás köszönetünket.

Sz.-Udvarhelyt, 1903. dec. 2.

Deák Lajos, gondnok. Barabás András, pénztárnok. Vári Albert, lelkész.

A nagyajtai unitárius egyházközség új papi házának épitéséből fennálló tartozások törlesztésére adakoztak:

(I. közlemény.)

Dr. Ferenczy Géza 213 kor., Péterfi Dénes (Kolozsvár), Péterfi Albert (Ny.-Szereda), ifj. Darkó György 20—20 kor., Csongvay Lajos (M.-Vásárhely), id. Péterfi Sándor (Nagyajta) Péterfi Lőrincz, Kuttlik Ferencz ág. ev., Lőfi Ödön lelkész 10—10 kor., id. Zoltán György, Darkó Áron (n.-úti), id. Simon György, Simon József 6—6 kor,, Kerékgyártó Lajosné ev. ref., Biró József ev. ref., Bihari Dávid, Tana Albert jegyző, Péterfi Gyula (Héviz), ifj. Péterfi Sándor (NagyAjta), Benedek András, id. Darkó Lajos 5—5 kor., Dombi József, Péterfi Áron (H.-Almás), ifj. Zoltán György, Répa Mihály, id. Simon Áron, Imecs András ev. ref., Lőrincz Ferencz, id. Bartha György 4—4 kor., Ütő András éuekvezér, Péterfi Lajos, Porzsolt Józsefné, Darkó József (Fiatfalva), ifj. Kóródi István 3—3 kor., Török Sándor, Németh Lajos, Péterfi Gábor, Berecz Lajos, Szentpáli Sándor, id. Bartha András, ifj. Keresztes Sámuel, Rétyi Áron, id. Kisgyörgy Áron, Dr. Sárkány Miklós (M.-Vásárhely) 2—2 kor., id. Kisgyörgy Dávid, Benedek Lajos ev. ref. (Ny.-Szereda), Szakács József, Farkas István, Darkó Lajos timár, Dézsi Sándor, Mészáros József, Péter János, Kóródi András, Dézsi Jónás, Dévay Antal róm. kath., Darkó Imréné, Keresztes József felső, id. Lőrincz István, Ferencz István 1—1 kor., Varga Józsefné 40 fillér. Összesen 469 kor. 40 fillér.

Fogadják a nemes szivű adakozók legnagyobb köszönetünket.

Kepeváltsági alapja javára adakoztak az 1903. évben:

Dr. Ferenczy Géza	200 kor.
„ „ „	58 „
Benedek András	14 „
Összesen. . .	212 kor.

Kövessük minél többen a nemes példát!

Nagy-Ajta, 1903. december hó.

Lőfi Ödön,
unitárius lelkész.

Kér. Unit. Akad.